

P R O M Ě Ň Y

venkovské architektury v 19. a 20. století v Čechách

Výstava prezentující proměny venkovské architektury v 19. a 20. století v Čechách přináší možnost pohlédnout na současnou architekturu českého venkova z jiného, méně obvyklého úhlu. I na první pohled obyčejné stavby mohou mít historickou a památkovou hodnotu a stejně tak ji v sobě může skrývat celý vesnický urbanistický celek. Objekty, jejichž dnešní podoba vychází převážně z 19. a 20. století, jsou v současné době často ohroženy stavebními úpravami nebo dokonce demolicemi, čímž nepochybně trpí genius loci daného místa. Jejich dokumentací a přiblížením historie bychom chtěli inspirovat k novému způsobu přemýšlení o současné a budoucí podobě venkovské architektury. Její v mnoha případech časem zastřené hodnoty se pokoušejí odhalit odborníci z oddělení topografie Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i. ve spolupráci s odborníky katedry geomatiky Fakulty stavební ČVUT v Praze, a to zejména pomocí práce s historickými prameny a literaturou, historickými a digitálními vývojovými mapami a geodetickým – fotogrammetrickým zaměřením vybraných objektů.

Autoři textů:

Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.:

Ludmila Hůrková, Klára Mezihoráková, Marie Platovská, Dalibor Prix, Markéta Svobodová, Jan Uhlík, Pavel Vlček

Katedra geomatiky Fakulty stavební ČVUT v Praze:

Jindřich Hodač, Zdeněk Poloprutský, Petr Soukup

Fotografie:

Jitka Walterová

Grafická úprava:

Tomáš Roháček

Pro názorné přiblížení vývoje jednotlivých obcí byly využity archiválie poskytnuté Ústředním archivem zeměměřictví a katastru (ÚAZK) v Praze – www.cuzk.cz.

Výstava vznikla jako součást projektu Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století, realizovaného s podporou Ministerstva kultury ČR (NAKI II, id. kód projektu DG16Po2Ho2Ho23).

<http://venkov.fsv.cvut.cz/projekt/>

3.

1828

Bednárec

Jihočeský kraj

Obec Bednárec leží na území jihočeské pánve na sever od Jindřichova Hradce, blízko pomezí jihozápadní Vysočiny. Po staletí patřila k majetku rodu Vítkovců s centrem v Novo castro, od roku 1604 Slavatům a od 1694 Černínům. Ves je proslulá pronásledováním zdejších valdenských již od počátků 14. století. Typickými domy jsou trojboké či uzavřené zemědělské statky.

V poslední třetině 12. století předal český kníže rozsáhlé území jižních Čech v léno rodu Vítkovců, kteří je měli chránit před rakouskou rozpínavostí. Vítek z Prčice je záhy rozdělil mezi svých pět synů. Kraj kolem Nového hradu získal nejstarší Jindřich a Bednárec je tak v listinách pánů z Hradce zaznamenán již v roce 1255. Původ bednáreckých obyvatel toponomastikové odvozují od německy mluvících kolonistů z rakouského území, kteří zde měli zúrodňovat půdu. V době Oldřicha z Hradce (1254–1282) byli zvaní do Čech s příslibem náboženské volnosti, kterou – zvláště pronásledovaní učedníci Petra Valdese – ve své původní domovině kolem Klosterneuburku, Enže a Steyeru ztratili. Od 14. století však byli valdenští z Bednárc v listinách hradeckých pánů jmenováni jako jinověrci na scestí a hrubě pronásledováni. Od 15. století se zde usazovali a s původními obyvateli mísili Češi a Moravané a kolem roku 1567 se Bednárci dostalo přívlastku Český či Velký. Když pání z Hradce roku 1604 vyměřili, přešlo jindřichohradecké panství sňatkem na Slavaty z Chlumu a Košumberka. Černínové je získali v roce 1694 rovněž sňatkem s jednou z posledních Slavatoven a s nimi přišlo období rekatolizace. Tento rod vlastnil panství – i s Bednárcem – až do pozemkové reformy ve 20. letech 20. století. Jindřichohradecká větev Černínů své majetky ztratila v roce 1945 na základě Benešových dekretů.

Císařský otisk stabilního katastru z roku 1828 zobrazuje obec jako tzv. okrouhlici s radiální plužinou. Tento typ bývá připisován starobylému slovanskému osídlení na pomezí s německým etnikem. Usedlosti jsou na otisku zachyceny v podobě trojbokých či uzavřených zemědělských statků. **(obr. 1)** Architektura této osobité oblasti si zachovala hmotnost a tvary obytných a hospodářských stavení blatských domů, avšak bez jejich zdobnosti. Jsou to zpravidla rozlehlé přízemní až jednopatrové statky s plochou fasádou a trojúhelníkovými štíty, jež charakterizuje prostý až přísný výraz, klonící se spíše k typům jihozápadního Horácka. Za možné východisko zdejší „puristické“ vesnické architektury lze považovat i valdenskou tradici spočívající v neokázalosti. Příkladem může být stranou stojící Frenzlův mlýn čp. 40 s barokními základy. **(obr. 2)**

Do urbanismu obce tvrdě zasáhla výstavba železniční dráhy v roce 1887, a to nejen likvidací některých domů (zbořen byl horní trakt statku čp. 41 a čp. 7; **obr. 3**), ale především rozbitím celistvosti návsi.

Obec si navzdory zahušťování v době první republiky i socialismu dodnes ponechává svou stabilní podobu: Okrajová zástavba menších rodinných domů se stala součástí velkých centrálních historických statků, oscilujících mezi trojbokou formou a uzavřeným hornorakouským Vierkantem (dvůr čp. 57; **obr. 4**), jež si uchovaly masivní formu předcházejících věků a i přes svou možná lehce nezvladatelnou velikost zůstaly rodinnými sídly. Navzdory odlivu populace je dnes Bednárec prosperující obcí se stálými obyvateli, jejichž rody zde v některých případech žijí už po staletí. Snad i proto zde rekreační objekty zabírají jen malou část z původní zástavby.

1.

2.

4.

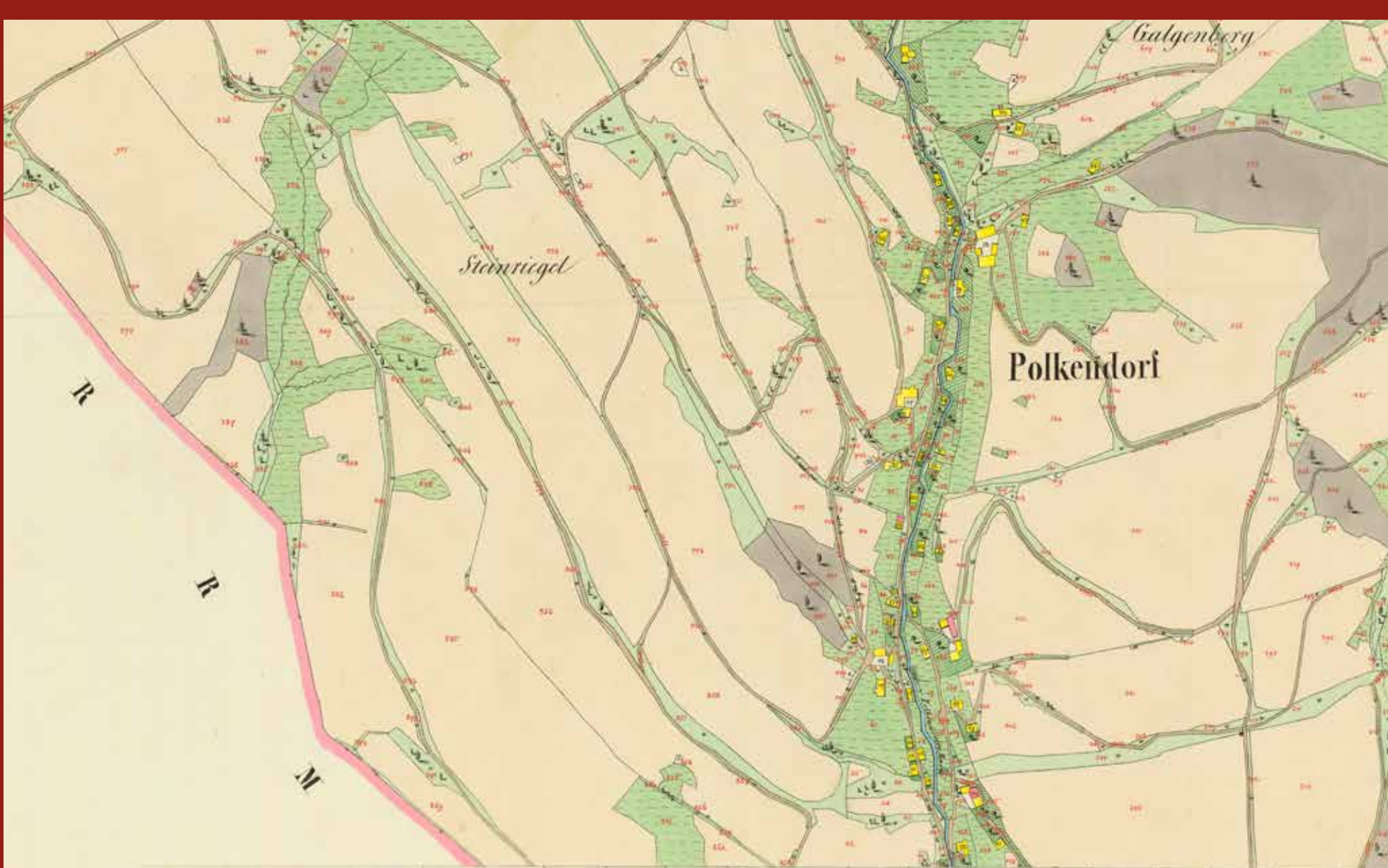

2.

1841

Bolkov – místní část Rudníku Královéhradecký kraj

Bolkov leží ve východní části Krkonoš pod Černou horou, v údolí vyhloubeném Bolkovským potokem, v terénu klesajícím k bývalému katastru Heřmanových Sejfů. O obci hornického původu jsou první písemné záznamy až z roku 1544, kdy ji od rodu Zilvárů zakoupili Valdštejnové. V roce 1703 se majiteli Bolkova stali Schwarzenberkové, 1790 Silberštejnové a v letech 1877–1945 zde sídlil rod Klugeů. V roce 1948 byl Bolkov připojen k Heřmanovým Sejfům (Rudníku).

Od dob středověku jsou osudy Bolkova úzce spojeny s historií Heřmanových Sejfů (od 1952 Rudníku), které jsou písemně zmiňovány již v roce 1354. Osídlení zdejší lokality je svázáno se zlatonosnými potoky a krkonošskou krystalickou horninou bohatou na vzácné kovy a rudu, jež se zde s přestávkami těžila až do roku 1923. Sejfské panství s Bolkovem proslavil především Hannibal z Valdštejna (+1622), který tu nechal postavit zámek a renesanční kostel podle návrhu Carla Valmadiho. Bolkovští měli své duchovní zázemí v horních Sejfech, v evangelickém kostele a faře, jež si směli postavit až po roce 1781. Zásluha na rozšíření místního tkalcovství je připisována Janu Adolfu Schwarzenberkovi, na kterého později navázali svými manufakturami Theerové-Silberštejnové. S Klugeovými přichází do kraje průmysl, konkrétně v Sejfech založili tři přadlácké továrny, ve kterých zaměstnávali chalupníky z Bolkova, dosud odkázané na svá drobná hospodářství.

V průběhu první republiky se v kraji silně rozmáhal německý nacionalismus, který v roce 1938 vyústil v zabrání Sudet, včetně Bolkova, kde bylo až 98 % německého obyvatelstva. Po odsunu Němců v roce 1945 se Bolkov vyliadil, noví obyvatelé přicházející z celého Československa zůstávali jen krátce. Opuštěné a zchátralé domy byly zbořeny (zhruba polovina z původních 67), zbylé rozprodány mezi rekreanty. Dnes je Bolkov rekreační osadou s pouze dvěma stálými obyvateli.

Bolkov je typem lesní lánové vsi s domy nepravidelně rozestými v nesnadném terénu údolí Bolkovského potoka. Tradičním domem zde byla přízemní poloroubená chalupa tzv. chlévního typu rozšířená v horských a podhorských oblastech Krkonoš obývaných německým etnikem. Mezi jejich charakteristické prvky patří vápnem natřené spáry roubení a kombinace zpravidla svisle a klasovitě skládaných prkenných štítů. Jedním z nejzachovalejších místních příkladů je stavení čp. 525. **(obr. 1)**

V dobách konjunktury zdejších továren v 20. a 30. letech 20. století bolkovští přestavovali své chalupy na zděné, příkladem může být jednotraktový domek čp. 530 přestavěný v roce 1931 **(obr. 2)** či jediné dva okázalejší domy v trutnovském či vrchlabském stylu, zde čp. 523. **(obr. 3)** Nejbližší továrnou zaměstnávající bolkovské byla cívkárna a šindelárna Josefa Gaberleho čp. 143 v horních Sejfech, zřízená v roce 1885 a rozšířená 1895. Po roce 1948 byla předána hasičům a v současné době je to již dlouhá léta oblíbená Hospůdka u Petry. **(obr. 4)**

Od 60. let rekreatanti-chalupáři opravovali své chalupy či stavěli nové domky na starých základech ve velmi zjednodušené variantě místních architektonických tradic. Posledním větším zásahem do zdejšího osídlení je prominentní soubor „áčkových“ chat na zelené louce pod Hoffmanovou boudou ze 70. let.

1.

3.

4.

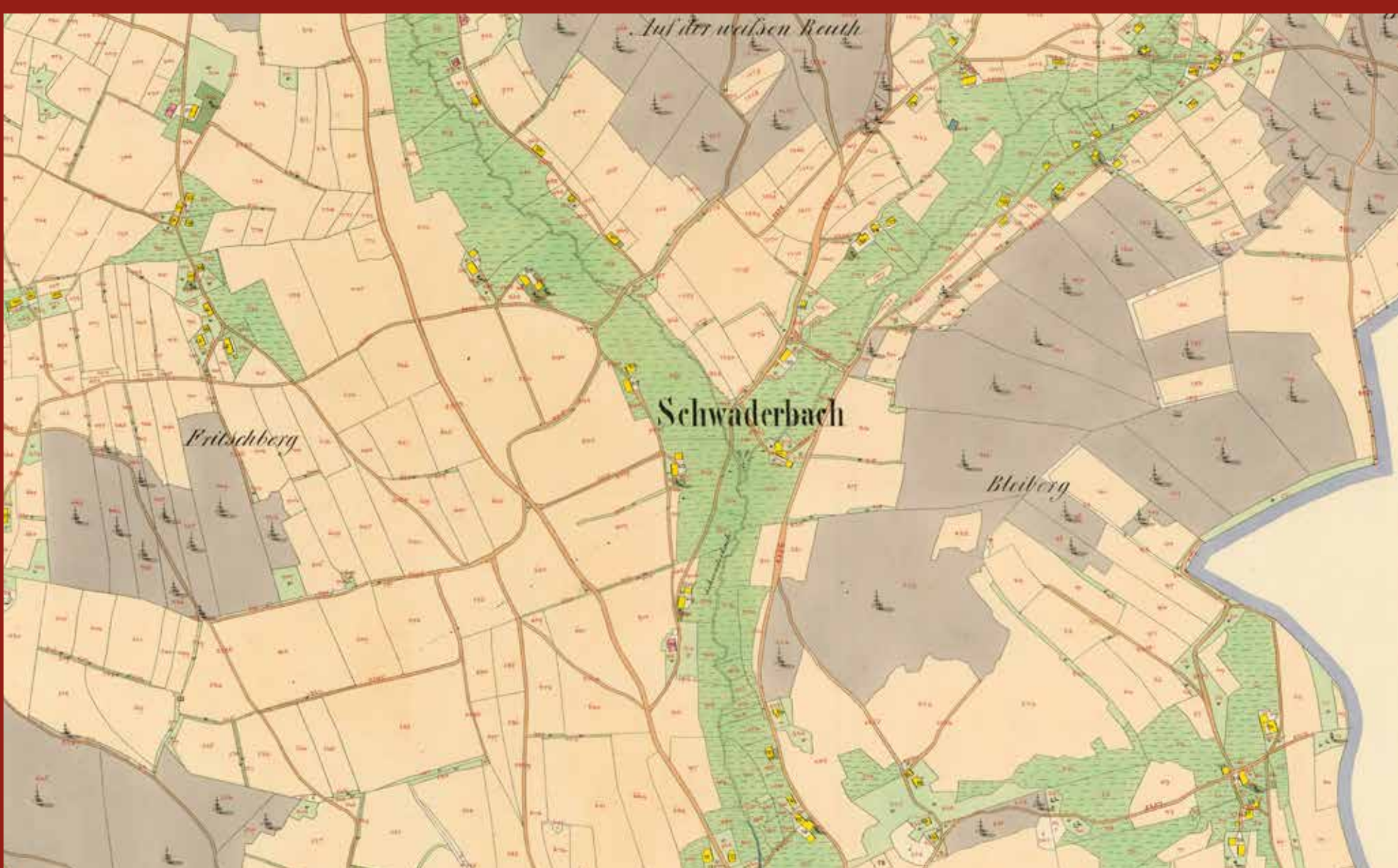

1.

1842

Bublava

Karlovarský kraj

Obec rozptýlená na velké ploše leží v západní části Krušných hor a hraničí se svobodným státem Sasko. Původně hornická osada se po zrušení dolů proměnila v manufakturní průmyslovou obec. V zástavbě převažují typizované cihelné domy s dřevěným a eternitovým obkladem. Pro svou výhodnou polohu byla Bublava již na začátku 20. století vyhledávaným turistickým centrem a zůstala jím dodnes.

Ves se poprvé připomíná v roce 1601 v zápise Kraslické horní knihy pod názvem Schwaderbach. Její vznik souvisí s rozšiřováním těžby v okolí Kraslic na konci 16. století. Prospektorská činnost v té době postoupila do vyšších poloh a nalezená ložiska rud mědi, olova a stříbra sem přivedla horníky, kteří založili osady Zelenou Horu, Stříbrnou a Bublavu. Panství Kraslice koupil od Jáchyma Šlika v roce 1567 Jiří Glouchovský ze Šumburka, který si roku 1577 vymohl na císaři Rudolfu II. propuštění dosud korunního léna do dědičného držení. Páni ze Šumburka, ačkoli luteráni, si udrželi kraslické panství i po roce 1628, kdy vypršela lhůta daná Obnoveným zřízením zemským z roku 1627. Souviselo to s jejich strategicky výhodnou pozicí coby dodavatelů materiálu pro válečné účely. Panství drželi až do roku 1666, kdy je prodali Janu Hartwigovi, hraběti z Nostic. Nosticové tuto oblast vlastnili až do roku 1850.

Od roku 1654, kdy zde žilo 18 hospodářů, se osada rychle rozvíjela. V 18. století vyústila snižující se výtěžnost rudných žil v postupný zánik hornictví na Bublavě. Ve zdejší nadmořské výšce je nebylo možné plně nahradit zemědělstvím, takže celá oblast Kraslicka musela být doplňkově zásobována obilím. Místo toho se tu začala rozvíjet manufakturní a později také průmyslová, především textilní výroba a prosperita, kterou obyvatelům obce přinesla, se záhy projevila i ve výstavbě.

V meziválečném období tvořilo Bublavu již 718 domů s 4 106 obyvateli převážně německé národnosti. Po 2. světové válce a nuceném odsunu německých obyvatel zbylo v obci 651 domů, ale již jen 675 obyvatel a jejich počet postupně klesal. Bublava se stala součástí vojenského pásma a větší část vsi v bezprostřední blízkosti hranice nechal stát zbourat. Po roce 1950 se postupně proměňovala v chatařskou oblast. V současné době je osídleno okolo 300 domů s 340 obyvateli a 500 rekreanty.

Poměrně vzácným dokladem zemědělské usedlosti z doby před rokem 1842 je čp. 3 (**obr. 1**) v dolní části vsi nad silnicí z Kraslic. Přízemní objekt stojící na trojdílné dispozici je z větší části roubený s bedněným štítem, zakrytý sedlovou střechou. Modernější zemědělskou usedlost reprezentuje čp. 87 (**obr. 2**) rovněž v dolní části obce. Podélný dům je již zděný, částečně obložený dřevěnými prkny, s dekorativním krajkovým orámováním oken a klasicizujícími pilastry na dřevěné fasádě.

V Bublavě převažuje poměrně mladá zástavba z konce 19. nebo 1. desetiletí 20. století. Zemědělská stavení nahradily objekty průmyslové, typizované, svou formou odpovídající spíše vilkám městského typu. Konstrukce menších patrových domů je buď roubená, nebo již zděná. Fasády jsou zatepleny prkenným obkladem a dekorativně doplněny (nejčastěji štíty) různými tvary eternitových šablon, viz čp. 475 ad. (**obr. 3**) Nemalou část vsi tvoří také industriální domky z neomítaných režných cihel s hrázděnou konstrukcí, typické pro dělnické kolonie. Vedle nich se zde dochovaly i honosnější neobarokní a secesní vily místních podnikatelů, jako například čp. 650. (**obr. 4**) Bublava představuje nejrozsáhlejší lokalitu s dosud zachovaným souborem venkovské architektury ovlivněné místním průmyslem v České republice.

2.

3.

4.

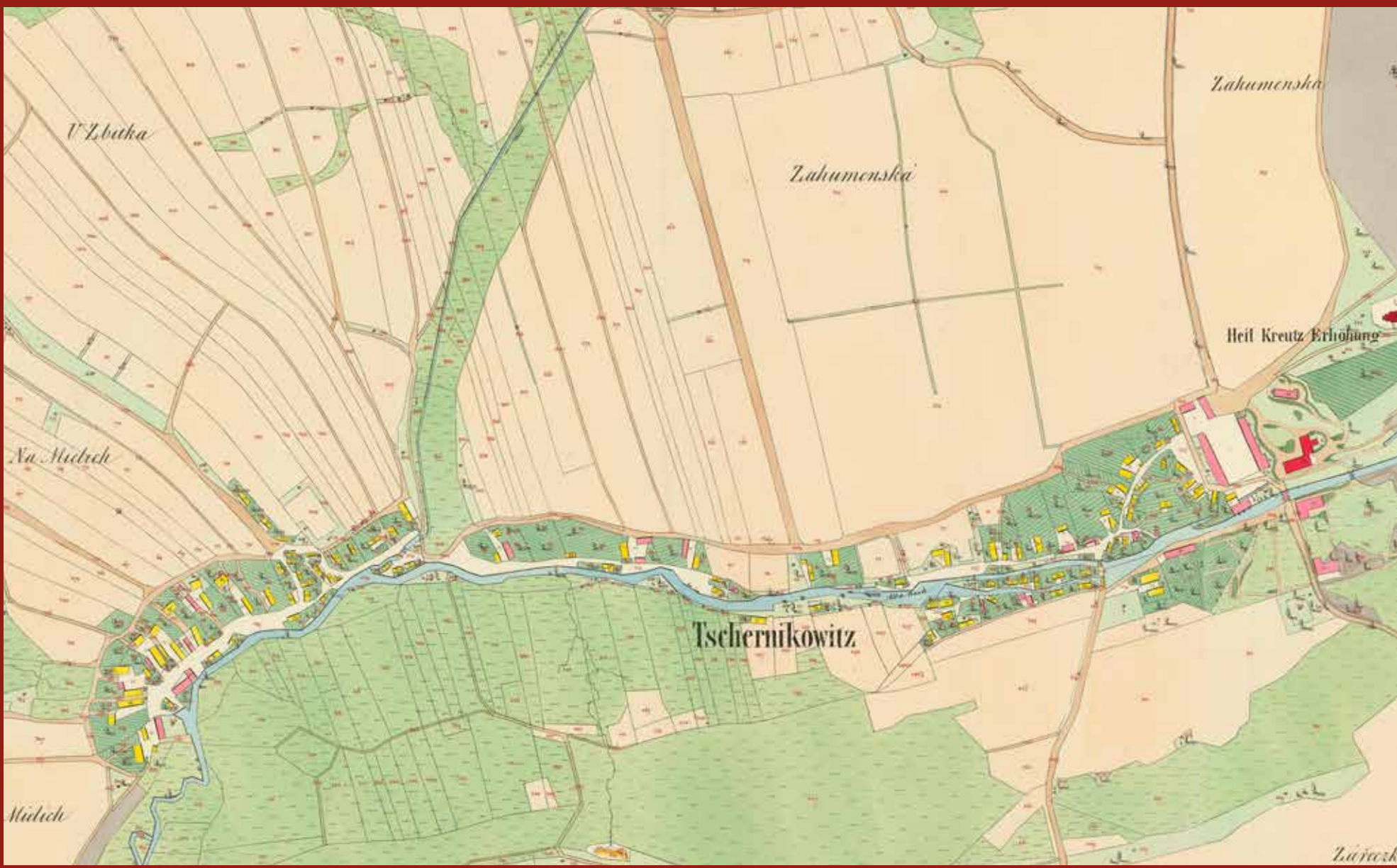

1.

1840

Černíkovice

Královéhradecký kraj

Lánová ves se záhumenicovou plužinou položená v úzlábí říčky Bělé, poprvé zmíněná v roce 1369. Dodnes si zachovala lineární charakter, který porušuje pouze nejstarší zástavba v okolí původní tvrze a v jejím východním výběžku na úpatí vrchu Homole položený kostel, areál zámku a škola. Na pozemcích bývalých usedlostí se nachází nejstarší roubená zástavba z 19. století v těsném sousedství novodobých domů z 2. poloviny 20. a počátku 21. století.

Poprvé jsou Černíkovice uváděny v souvislosti se zdejší farou v roce 1369 jako majetek rodu ze Žampachu. Nejznámějším držitelem vsi a tvrze byl Kolda mladší ze Žampachu pověstný svými pŭtkami a loupeživými výpravami v době husitských válek v hradeckém kraji a přilehlém Slezsku, kterými si proti sobě popudil i zemského správce Jiřího z Poděbrad. Ten proti němu v roce 1457 zorganizoval tažení a mimo jiné nechal zbourat i původní černíkovickou tvrz. Černíkovice byly poté připojeny k jeho litickému panství.

Z celé řady dalších majitelů se o podobu Černíkovic v 16. století zasloužil Matyáš Dobeš z Olbramovic, který si je zvolil za sídlo nově vytvořeného statku a východně od původní tvrze, v místech nynějšího zámku, zbudoval novou renesanční tvrz. S tímto šlechtickým sídlem byla historie Černíkovic úzce spojena až do 20. století. V 1. polovině 17. století ves náležela Jindřichu Kraftovi z Lamersdorfu, který nechal znovu vystavět kostel Povýšení sv. Kříže. V roce 1676 získal Černíkovice František Karel Libštejnský z Kolovrat, ten je připojil ke svému rychnovskému panství, kam patřily až do zániku patrimoniální správy. František Antonín Libštejnský nechal v letech 1822–1825 místní šlechtické sídlo empírově přestavět, jeho součástí byl i osmihektarový zámecký park v anglickém stylu.

Během 19. století se Černíkovice příliš stavebně neměnily, na katastru vsi pracovaly dva mlýny a cihelna. Část obyvatel tvořili zaměstnanci panského sídla a poměrně velkého panského dvora. Pravděpodobně proto se ve vsi již na konci 18. století nacházelo množství menších domkářských stavení s nevelkými přilehlými pozemky. Podél staré cesty, sledující tok říčky Bělé po severní straně se rozkládaly větší usedlosti, které se k ní obracely štítovými průčelími. Zřejmě z důvodu měnícího se koryta řeky význam této cesty postupně upadal a nahradila ji dnešní hlavní černíkovická komunikace vedoucí za zadními pozemky usedlostí. Ještě v 2. polovině 19. století se zde stavěly domy, jejichž obytné části měly roubené konstrukce. Některé z nich si tuto podobu zachovaly dodnes, například bývalý výminek usedlosti čp. 119 **(obr. 1)**, jiné byly během 20. století upravovány. Byly zvýšeny krovy nebo došlo k částečnému nebo úplnému zakrytí původní dřevěné konstrukce, jako například u čp. 35. **(obr. 2)** Už od počátku 20. století se zde obytné budovy stavěly výhradně zděné podle návrhů místních stavitelů. Jedním z dochovaných objektů je dům čp. 21 z roku 1902 od stavitele Bedřicha Hanyše. **(obr. 3)** Po pozemkové reformě v roce 1923 se v obci uvolnily bývalé panské pozemky, které byly zčásti využity pro novou černíkovickou výstavbu. Najdeme tu domy o více bytech, často postavené podle návrhů Františka Kocha, již s městskými dispozicemi, ale v zadních dvorních částech stále doplněné o prostory umožňující provoz menšího hospodářství. **(obr. 4)** Černíkovice patří mezi obce, které se rozrůstaly i v 2. polovině 20. století. Často na záhumencích starších usedlostí vznikaly poměrně velké rodinné vilové domy a výstavba se nezastavila ani v posledních letech, kdy se zde poměrně citlivě uplatnila architektura v duchu posledních stavebních tendencí.

2.

3.

4.

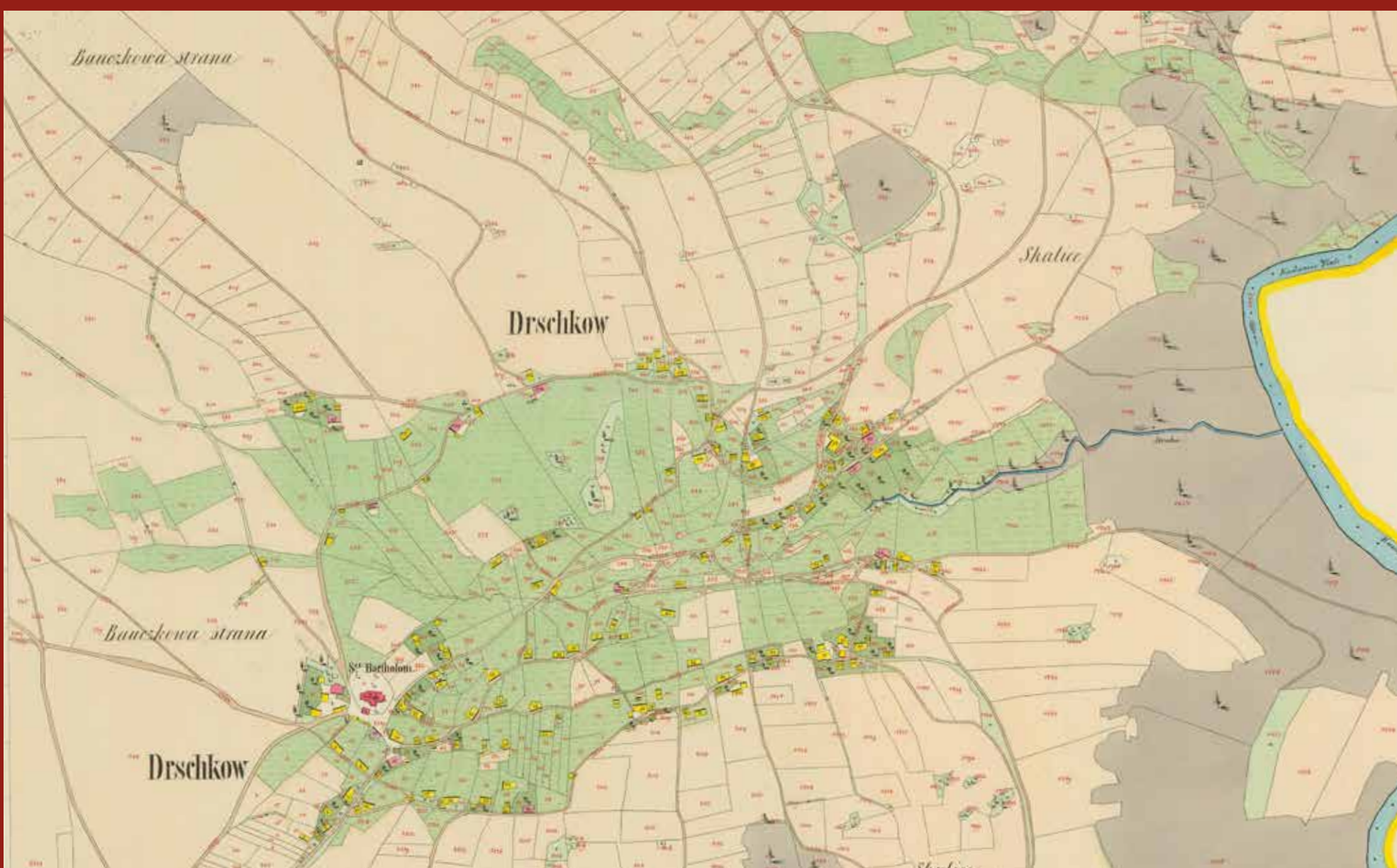

1.

1843

Držkov

Liberecký kraj

Obec se nachází v podhůří Jizerských hor a její katastr západně přiléhá ke střednímu toku říčky Kamenice. Archeologické nálezy dokládají slovanské osídlení již v 10. – 11. století, písemně je obec zmiňována k roku 1352. Od roku 1365 spadala pod pány z Návarova, po 1627 patřila rodu de Lamotte a až do roku 1873 jejich potomkům, rytířům z Ehrenburka. Architektura vsi je poznamenána razantním průmyslovým rozvojem od 2. poloviny 19. století.

Držkovu je připisováno slovanské osídlení, jež mělo chránit zemskou stezku na území tzv. Hornojizerského krajiště. Od středověku spadala ves pod panství blízkého hradu Návarov, který mimo jiné vlastnil i „milec“ Václava IV. vladka Jan Čuch ze Zásady (+1410). Po následném častém střídání majitelů se hrad s panstvím dostal Albrechtu z Valdštejna, který jej roku 1627 prodal Gertrudě de Lamotte a až do roku 1873 bylo panství v majetku jejich potomků z Ehrenburka.

Stabilní katastr z roku 1843 zachytil Držkov jako lesní lánovou ves s minimálním počtem zděných stavení. Základem zdejší zástavby byl roubený dům se zděnou komorou a chlévem, ve štítu s horizontálně dělenou, klasovitě obedněnou lomenicí, tzv. dům severovýchodních Čech. Netypickým příkladem této architektury může být čp. 553 s pozdější zděnou příčnou dostavbou, tradičnější podobu má chalupa při potoku čp. 45. **(obr. 2)** Z té doby jsou též zachovány hodnotné stavby zdejších stodol, například stodola při jednom z nejstarších stavení čp. 17. **(obr. 1)**

V 2. polovině 19. století charakter této zemědělské – převážně české – obce zásadně změnil příchod textilního a sklářského průmyslu do zdejšího kraje. Intravilán se s rostoucím počtem obyvatel začal zahušťovat, původní chalupy kolem hlavní silnice musely od roku 1864 ustupovat jejímu až trojnásobnému rozšíření, stavěly se větší, zděné domy pro dělníky nových sklářských a tkalcovských továren. Podoba přestavěných chalup, například čp. 147 **(obr. 3)**, či nových rodinných i nájemních domů se na přelomu 19. a 20. století inspirovala městskými architektonickými směry, například dům čp. 10. **(obr. 4)** Pro ves nezvyklý solitér představuje Brůnova vila v neobarokně-klasicistní podobě.

Prosperita místních továren a blízkost sklářských produkčních a vývozních center Jablonce a Železného Brodu se projevovala v zásadních změnách urbanistické struktury obce i ve 20. a 30. letech 20. století. V té době si finančně zabezpečení obyvatelé stavěli vlastní rodinné domky, a to převážně při silniční přípojece do Zásady, kde vzniklo menší zahradní městečko s typickými předměstskými příbytky a nově vytvořeným náměstím. Vliv na vzhled zdejší architektury měla také od roku 1925 výstavba konzervativně neoklasicistního rozlehlého Husova sboru, sloužícího všem okolním obcím.

V listopadu 1938 se Držkov ocitl na hranici Sudet a zdejší domy zaplavilo množství českých utečenců. Po roce 1948 byly místní továrny vyvlastněny a v roce 1952 předány n. p. Technosklo Držkov. Noví obyvatelé se stěhovali do dvoupatrových bytových domů postavených v 60. letech při silnici do Zásady a pro vesnici netypických vícepatrových domů s dřevěnými prvky za kostelem či do komplexu rodinných řadových domů s lodžemi ve svahu pod Mikšovou horou. Držkov není typická ves. Její překotný růst a vývojové změny v architektuře však odpovídají vývoji a současné podobě sídel v okolí jabloneckých průmyslových center.

2.

3.

4.

3.

1840

Hostouň

Středočeský kraj

Ves se rozkládá v mělké proláklině Sulovického potoka v úrodné, rovinaté a bezlesé krajině mezi Prahou a Kladnem. V minulosti poměrně bohatá vesnice s historickým centrem tvořeným původně rozlehlou obdélnou návší je zřejmě výsledkem vrcholně středověké lokace. V průběhu historie byla návěs zaplněna domkařskou zástavbou, která se v 2. polovině 19. a na počátku 20. století postupně rozšířila i na jihozápad obce.

Nejstarším datem spojovaným s Hostouní je rok 1294, kdy bylo jako její vlastník uváděno proboštsství svato-vítské kapituly, probošt zde měl pravděpodobně tvrz se srubem. Od 14. století byl tento majetek rozdělen mezi tři dvory: dvůr proboštsství kapituly svatého Víta a dvůr zvaný Šafránov se nacházely přímo ve vsi a tzv. Nový dvůr (dnes v sousedním Pavlově) na jejím okraji. Podle dostupných záznamů byla Hostouň znovu zaměřena a vysazena v roce 1306. V té době zřejmě vznikla velkoryse rozvržená návěs, dnes ze tří stran obklopená liniemi usedlostí s trojstrannými dvory, která byla postupně zaplňována menší domkařskou zástavbou, takže v současnosti již její původní rozvržení není tolik čitelné a vesnice má několik centrálních prostorů.

Více panských dvorů skýtalo možnost obživy chudšímu obyvatelstvu, čeledínům, deputátníkům a posléze dělníkům, kteří si zde postupně budovali svá skromná obydlí. Domkařská zástavba se rozrůstala i během 19. a 20. století, kdy se ves ocitla v blízkosti poměrně významných průmyslových center Prahy, Kladna a Unhoště, kam po zprovoznění Pražsko-duchcovské dráhy roku 1873 postupně začali obyvatelé Hostouně dojíždět za prací. Od konce 19. století vznikalo v obci mnoho dělnických spolků a působila zde řada drobných řemeslníků. Menší domky tvořící později celou uličku se školou a synagogou si tu zbudovali židovští obyvatelé, jejichž přítomnost byla v Hostouni zaznamenána od roku 1690.

Během 19. a na počátku 20. století procházely zásadními změnami bohaté selské usedlosti, které postupně získávaly svůj dnešní vzhled ovlivněný klasicismem a později historizujícími slohy. Klasicistní vzhled si dodnes částečně zachovala obytná budova čp. 107 postavená pravděpodobně na přelomu 18. a 19. století, přestože dnešní podoba jejího průčelí pochází z 20. až 30. let 20. století. Dům je štítově obrácen do návsi, kryje ho sedlová střecha s polovalbičkou a přesahem nad dvorní průčelí. **(obr. 1)**

Mnoho obytných staveb hostouňských usedlostí se během 19. a na počátku 20. století obrátilo do veřejného prostranství podélnými okapovými stranami. Vznikly tak poměrně velké stavby s valbovými střechami a bohatými historizujícími fasádami, které zdobily jemně modelované štukové suprafenestry, vegetabilní pásy a kartuše, jako například čp. 11 a 13. **(obr. 2)** Dodnes stojící domkařské stavby si z valné většiny zachovaly starší půdorysy, tak jak je zakreslily katastrální mapy z 1. poloviny 19. století. Platí to i o čp. 115 se zachovanou stříškou s polovalbičkou, výraznou korunní římsou a malými obdélnými okénky ve štítu. **(obr. 3)**

V Hostouni nalezneme také hospodářské budovy z 1. poloviny 20. století postavené z vápenopískových cihel typických pro tuto oblast, například stodolu u čp. 102 s výraznými barevně odlišenými římsami a šambránami horizontálních okének. **(obr. 4)**

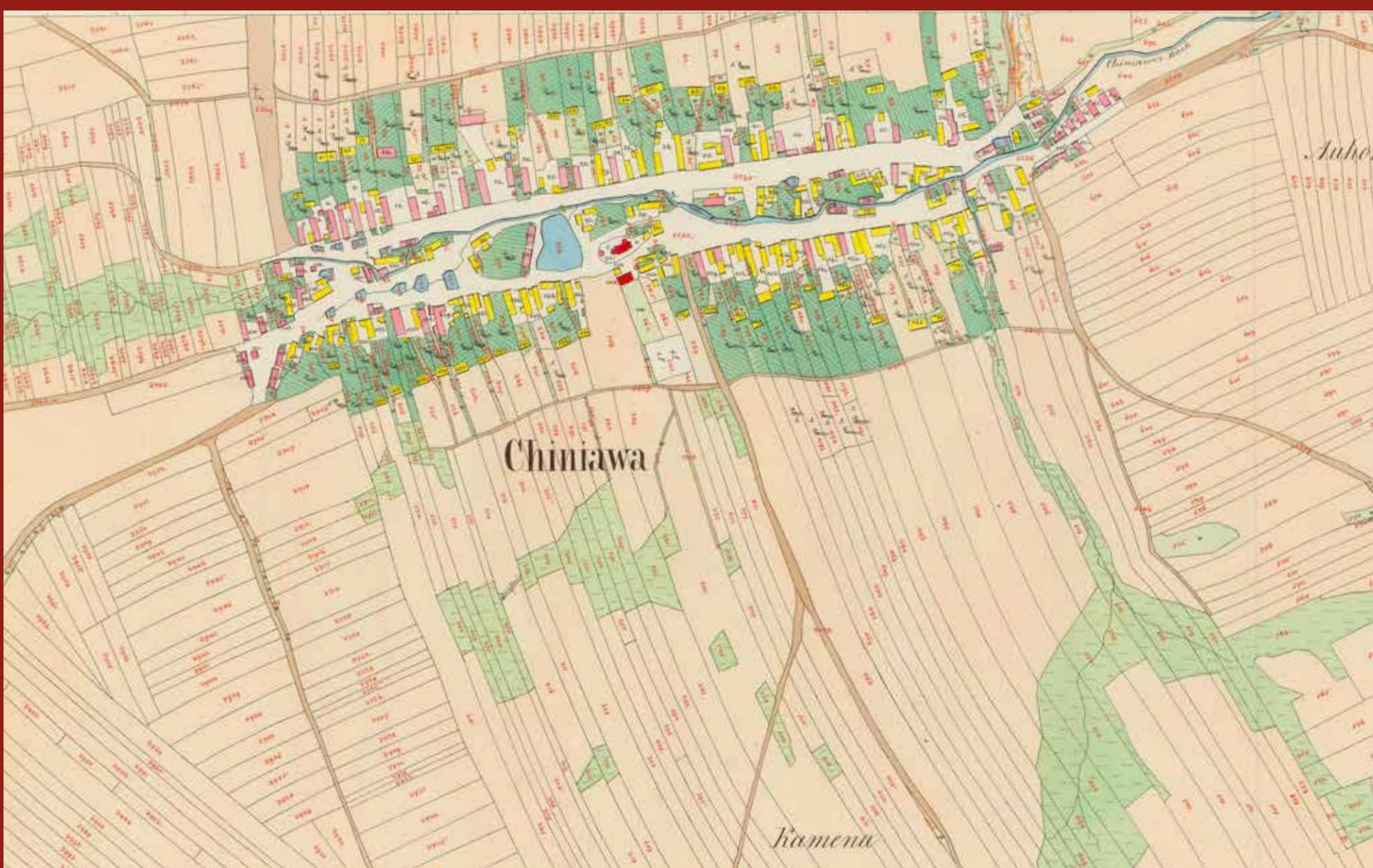

4.

1840

Chyňava

Středočeský kraj

Velká lánová ves křivoklátského typu, emfyteuticky vysazená panovníkem roku 1341. Obec měla zemědělský charakter, ve 20. století se zde objevily menší výrobní podniky. Relativní blízkost velkých průmyslových center (Beroun, Kladno a nakonec i Praha) nezpůsobila odliv obyvatelstva.

Chyňava byla nově vysazena v roce 1341 listinou Jana Lucemburského, zachovanou v pozdějších opisech a potvrzeních (1454). Celkem bylo na katastru rozděleno mezi sedláky 36 lánů rustikální půdy, čtvrt lánu získala také lázeň, „v níž by chudí, nemohouce platit, pro Boha se mylí“. Dva svobodné lány patřily rychtáři, jeden faře a další dva dostala obec jako obecní pastvinu. Duchovní správa nakonec přešla na nově založené karlštejnské děkanství. V následujících letech se počet selských gruntů snížil, berní rula uvádí jen 17 sedláků a 8 chalupníků, naproti tomu tereziánský katastr zaregistroval 25 sedláků a 8 chalupníků. Křivoklátské panství, kam Chyňava patřila, koupil v roce 1685 Arnošt Josef z Valdštejna jako zástavní, dědictvím pak přešlo na Fürstenberg, kterým se roku 1734 podařilo zástavu vyplatit. V roce 1929 Fürstenbergové prodali velkostatek Křivoklát státu.

Ještě během 17. a 18. století zůstávala zachována původní dispozice vsi, jež je ukázkovým příkladem tzv. křivoklátského typu, charakteristického velkou obdélnou návší, kterou protéká potok. Na mapách stabilního katastru mají všechny chalupy štítovou orientaci a lze předpokládat, že byly původně roubené, kryté doškovými střechami. Délka stavení napovídá, že se jednalo o běžný typ s obytnou částí a chlévy pod jednou střechou. Mapy stabilního katastru ukazují v zadní části zahrad (nikoliv dvorů) stodoly, u chalupy čp. 13 polygonální. Poslední dochovaná roubená stodola vyhořela v prosinci roku 2019.

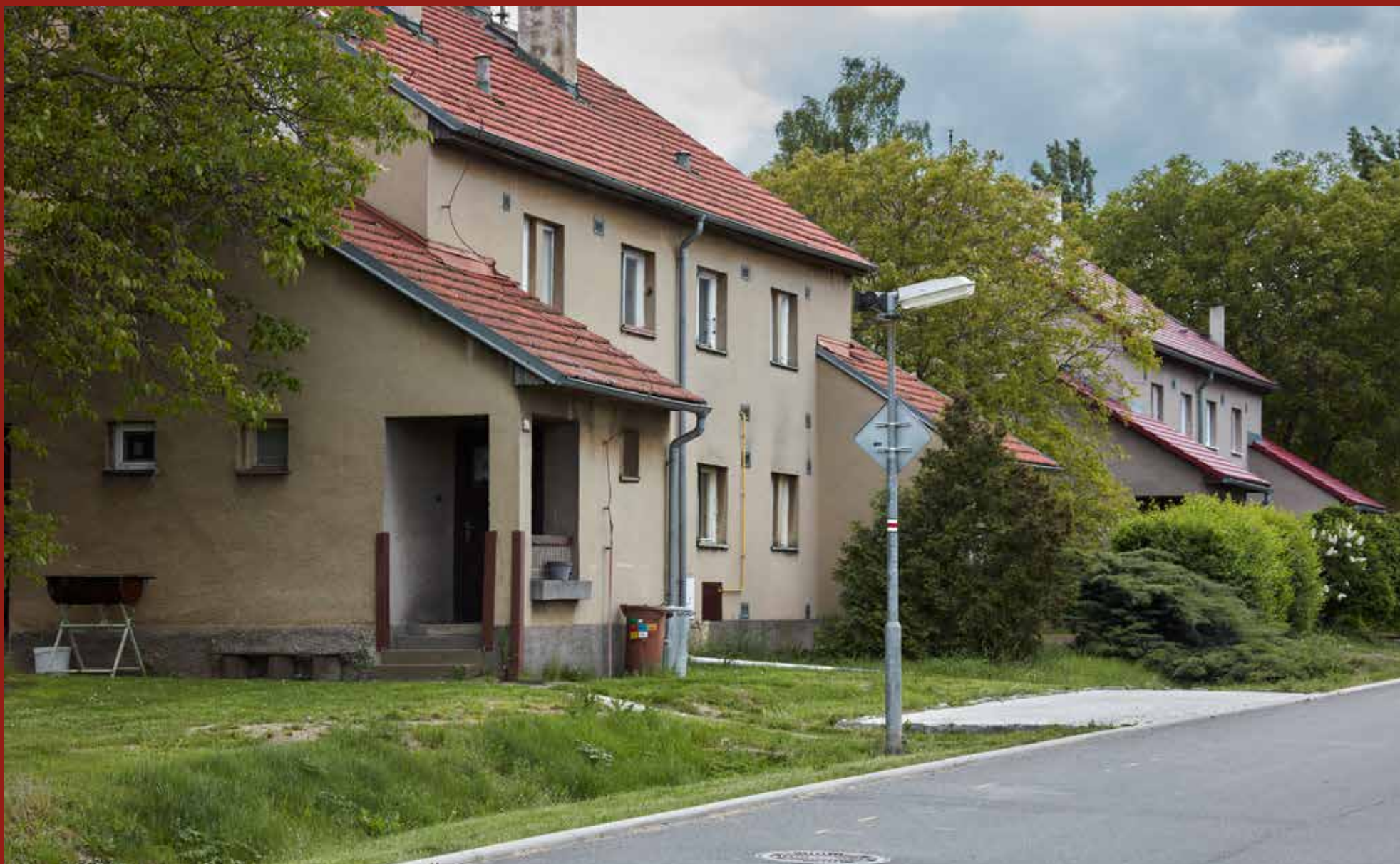
K velkému rozvoji obce došlo již v 1. polovině 19. století, kdy počet domů vzrostl z 86 na 149 a počet obyvatel se zdvojnásobil. Zahustila se stávající zástavba a původně dvorcové uspořádání se změnilo v řadové. Nové obytné domy byly zpravidla zděné, po polovině 19. století již takřka výlučně. Další dělení polností pokračovalo ve 2. polovině 19. století, stejně tak výstavba nových hospodářství – v obci vyrostlo dalších 75 domů, např. čp. 104. **(obr. 1)** Počet obyvatel stoupal až do roku 1921, od 30. let nastal pokles způsobený zejména uzavřením výrobních podniků v okolí. Ve 20. století se Chyňava rozšiřovala nejprve západním směrem, kde postupně vznikaly První, Druhá a Třetí ulice, na které posléze navázalo sídliště pro vojenskou posádku umístěnou v Chyňavě kolem roku 1960. Viz vojenské domky čp. 380 a 379. **(obr. 2)** Souběžně došlo k rozvoji obce i v jihozápadním směru, kde vyrůstaly domky již víceméně vilového charakteru. Nové objekty ovšem pronikly i do historické zástavby, včetně budovy obecního úřadu a hospody U Lepičů, uprostřed návsi byl vybudován Dělnický dům čp. 277 **(obr. 3)** a samoobsluha.

Staré pohlednice zachycují ještě tradiční podobu domů z 19. století – zděné stavby štítově orientované se sedlovou střechou s polovalbou, často ještě krytou došky –, kterou si některé domy v Chyňavě přes novodobou úpravu oken, omítek a střech, uchovaly do současnosti. Dodnes stojí také jedna roubená stavba čp. 85 z počátku 19. století. **(obr. 4)**

1.

2.

3.

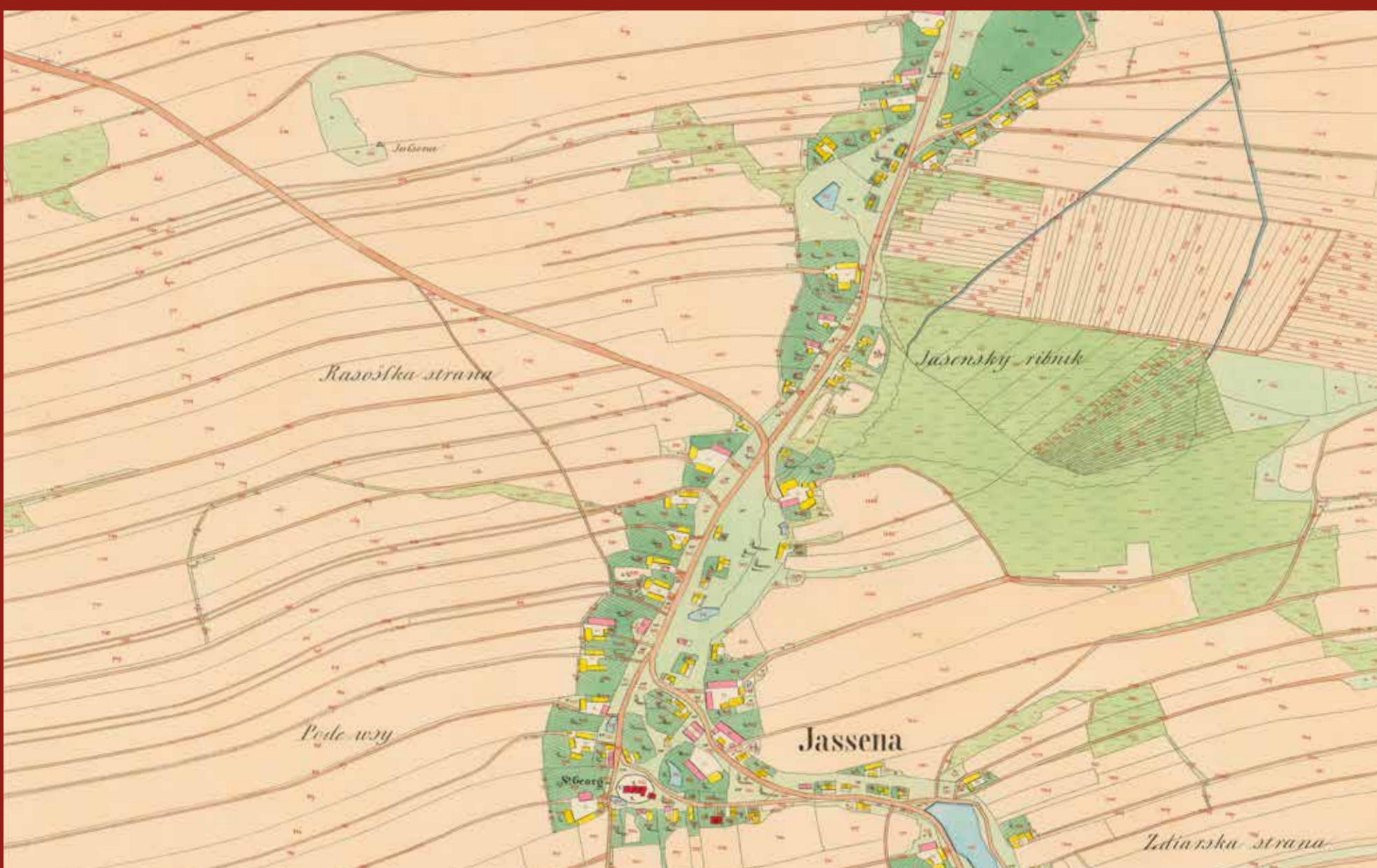

1.

1840

Jasenná

Královéhradecký kraj

S délkou 4,5 km je ves rozkládající se v jižní části Úpsko-metujské tabule nejdelší na Jaroměřsku. Nejstarší písemná zpráva o ní pochází z roku 1305. Současné osídlení Jasenné je výrazem kontinuálního, více než sedmisetletého urbanistického vývoje. Dnešní zástavba spojuje budovy někdejších usedlostí, upravené v řadě případů pro rodinné bydlení, s novostavbami téhož charakteru.

První písemná zpráva o Jasenné, založené patrně ve 13. století, je v listině z roku 1305, kterou král Václav III. potvrzoval nejvyššímu lovčímu Rajmundovi z Lichtenburka držení vsí Černilov a Jasenná. Statek poté přešel do majetku Hynka z Náchoda, od kterého jej odkoupil tehdejší markrabě moravský Karel Lucemburský. Karel jej daroval v roce 1346 sboru 24 kněží, tzv. mansionářů, při katedrále sv. Víta v Praze. Roku 1420 Zikmund Lucemburský zapsal vsi Hynkovi mladšímu z Náchoda a z Červené Hory. V 2. polovině 15. století náležely bratřím Bavorovi, Alšovi a Mikuláši z Bošina a poté Václavu Vaňkovi z Valečova. Nejpozději od roku 1498 patřila Jasenná Trčkům z Lípy, majitelům panství Smiřice. Součástí smiřického panství ves zůstala až do rozpadu patrimoniální správy. V roce 1588 se v obci poprvé připomíná škola a výsadní krčma. V roce 1651 patřila s 208 obyvateli k největším vsím na panství a toto postavení si udržela i o sto let později.

Na území Jasenné nikdy nevzniklo panské sídlo a jeho charakter byl dotvářen zejména drobnějšími sakrálními objekty budovanými jak přímo ve vsi, tak i mimo ni. Dominantní postavení má mezi nimi kostel sv. Jiří, poprvé zmiňovaný v roce 1352.

Po roce 1848 byla Jasenná začleněna do jaroměřského soudního okresu v rámci královédvorského politického okresu. Druhá polovina 19. a počátek 20. století se nesly ve znamení prosperity obce, docházelo k zahušťování zástavby a přestavbám jednotlivých usedlostí. Po stagnaci 2. desetiletí 20. století poznamenaného světovou válkou pokračoval rozvoj stavebních aktivit i ve 20. a 30. letech. Významnou roli v novodobém vývoji obce sehrála skutečnost, že se podařilo udržet a kontinuálně rozvíjet život v ní a tím i její stabilitu. Jasenná si tak i přes velké společensko-ekonomické změny posledních dvou století zachovala sídelní strukturu odrážející historickou urbanistickou koncepci.

V důsledku přestaveb uskutečněných v průběhu 19. a 20. století, při kterých byl tradiční materiál, tedy dřevo, nahrazován trvanlivějším a odolnějším kamenem, respektive cihlovým zdivem, vymizela postupně většina původních domů. Poloroubené stavení čp. 147 je tak dnes jednou z nemnoha připomínek této starší zástavby. **(obr. 1)** Dlouhodobý, nepřetržitý vývoj osídlení spojený s postupnou majetkovou diferenciací se odrážel v koexistenci statků s řadou provozních staveb a chalup, které si vystačily jen s minimálním zázemím. K největším a nejlépe dochovaným dvorům patří čtyřstranná usedlost čp. 28 s domem čp. 258. **(obr. 2)**

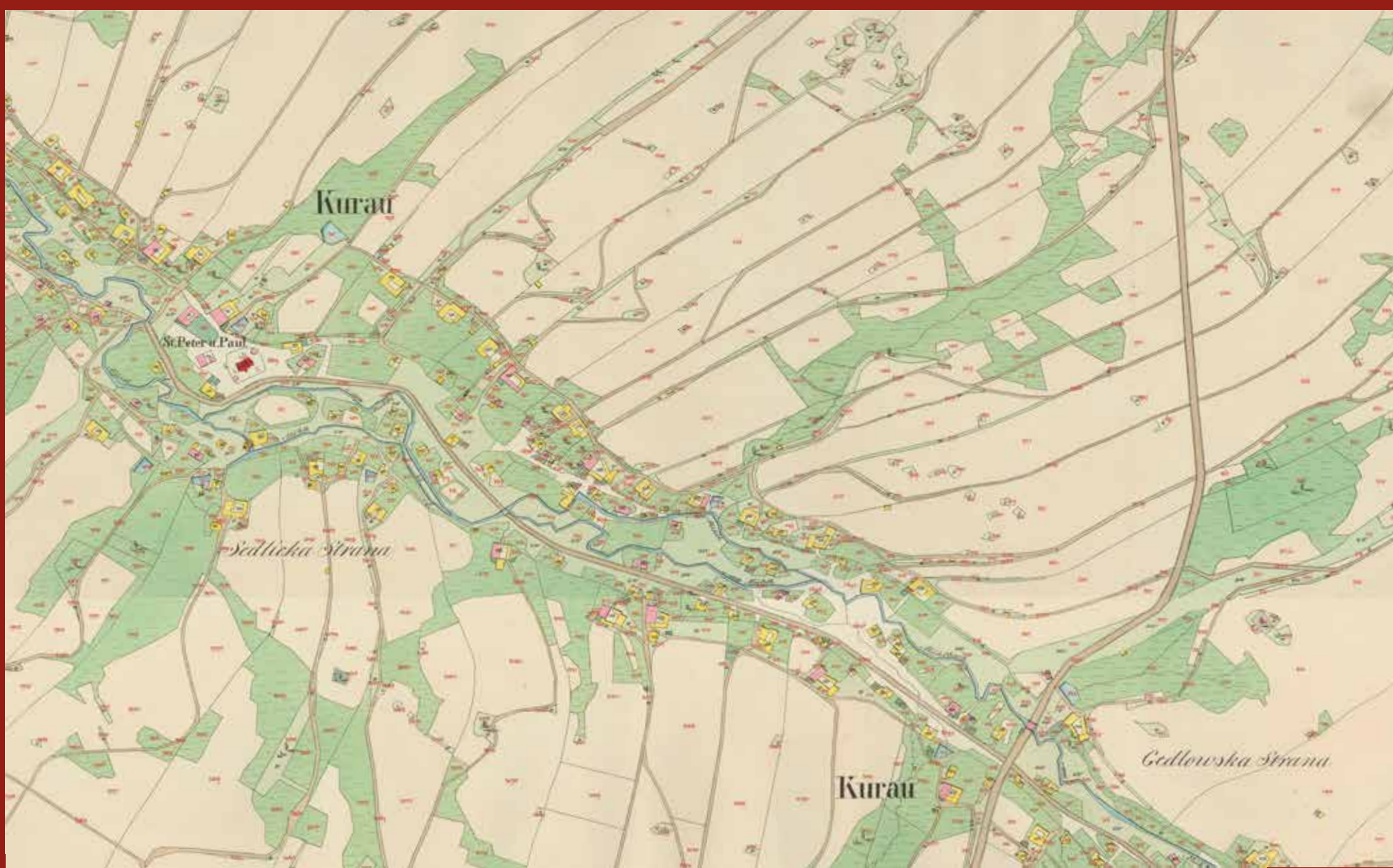
Zajímavé ukázky moderní meziválečné architektury se nacházejí na rozhraní střední a dolní části obce. Kromě rodinného domu čp. 249 se k nim řadí i bývalý obecní dům. **(obr. 3)** Úsilí lépe využít potenciál dochované historické zástavby z doby před 2. světovou válkou vedlo zejména v posledních desetiletích k mnohdy razantním rekonstrukcím a přestavbám. Přesto si řada domů či drobnějších hospodářských staveb uchovala svůj ráz. Příkladem citlivé obnovy respektující původní charakter objektu je dům čp. 121 s roubenou obytnou částí a navazujícími hospodářskými prostory z cihelného zdiva. **(obr. 4)**

3.

1839

Korouhev

Pardubický kraj

Dlouhá lesní lánová ves vinoucí se podél Korouhevského potoka nedaleko Poličky na Českomoravské vrchovině byla založena při vrcholné kolonizaci po polovině 13. století. Uchovala si zemědělský charakter s rozvolněnou dvouřadou zástavbou a dodnes čitelným lánovým dělením záhumenicové plužiny. Převažující roubená zástavba z 18. století však v 2. polovině 19. a ve 20. století prošla radikální proměnou. Přesto si ves udržela urbanistickou strukturu a malebný charakter tvořený symbiózou dřevěných, často uzavřených usedlostí se zděnými mladšími domy.

Podobně jako většina kolonizačních vsí v okolí Poličky na zvlněné planině severní části Českomoravské vrchoviny zbrzděné údolími potoků stékajících jak do moravských řek Svratky a Svitavy, tak do české Loučné, byla i Korouhev situována do blízkosti vody v místech vykloučeného česko-moravského pomezího hvozdu. Především charakteru terénu osídlení dodnes vděčí za udržení liniové osnovy standardní lesní lánové vsi podél Korouhevského potoka sledovaného obecní cestou a lemované kolmo orientovanými úzkými, ale dlouhými záhumenicovými pásy polností. Jejich uspořádání je v krajině rovněž dodnes patrné. Hlavními prvky stavební struktury Korouhve se již záhy po založení v 60. letech 13. století staly dvě řady selských usedlostí vysunutých obvykle výše do svahu, rychta (čp. 1), fara a kostel, jehož gotické zděné jádro bylo vybudováno kolem let 1347–1349.

Středověkou řídkou sítí usedlostí od 16. století zahustilo podélné dělení lánů a s ním počet statků stoupající až na 52. Později přibýly menší zahradnické usedlosti a od 17. století chalupnická hospodářství vsazená mezi široce rozestoupené řady usedlostí. Ty od přelomu 17. a 18. století nabyly většinou podoby roubených uzavřených areálů, ze tří nebo všech čtyř stran obklopujících malé vnitřní dvory. Nejstarší statky jsou dendrochronologicky datovány do počátku 18. století (čp. 59, čp. 163, čp. 156). **(obr. 1)** Součástí hospodářství byly i malebné, polygonálně uzavřené stodoly s vysokými krovky, jichž ještě v polovině 19. století stály v Korouhvi přes dvě desítky. Tento typ selských usedlostí, rozšířený v celé severní části Českomoravské vrchoviny, v 18. století přejímaly v přiměřeně menším rozsahu i zahradnické usedlosti, např. čp. 55 **(obr. 2)**, a nakonec i chalupy. Zakořenil zde natolik, že v 19. a ještě počátkem 20. století byl hojně replikován ve zděných formách.

Proměna „dřevěné“ Korouhve ve „zděnou“ probíhala od poloviny 19. století pozvolna, v řadě objektů po částech či jednotlivých křídlech, a poněkud neochotně, jak dokládají četné dekorativně bedněné štíty na kamenných nebo cihlových nosných zdech. Do počátku 20. století byly vyzděny jen některé velké usedlosti, především s pohostinstvím (čp. 38), nový hostinec čp. 180 při zemské silnici nebo mlýn čp. 20. Spíše výjimkou byl v Korouhvi rustikálně laděný klasicistní domek čp. 103. **(obr. 3)** Četnější nástup zděných objektů na přelomu 19. a 20. století a ve 20. věku získal jen zřídka vyhraněný stylový charakter, např. střídme geometrické secese (čp. 88). Rozmach novodobých stavení bez výrazu a architektonických kvalit v 2. polovině 20. století však v některých případech vedl k specifickým nostalgickým imitacím mizející roubené zástavby, tolik charakteristické pro ves, např. novostavba čp. 321 nebo přestavěná pololánová usedlost čp. 113. **(obr. 4)**

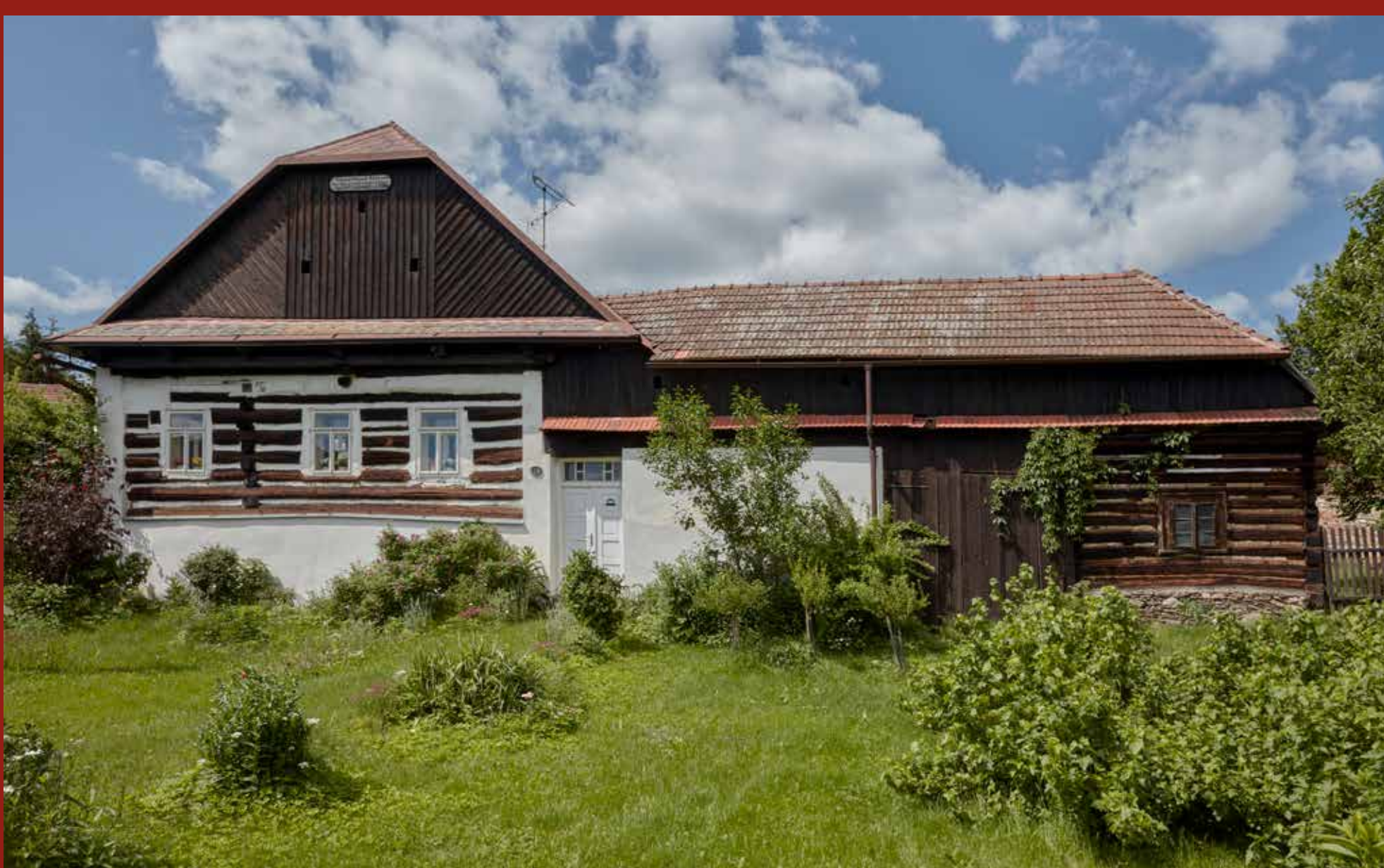
1.

2.

4.

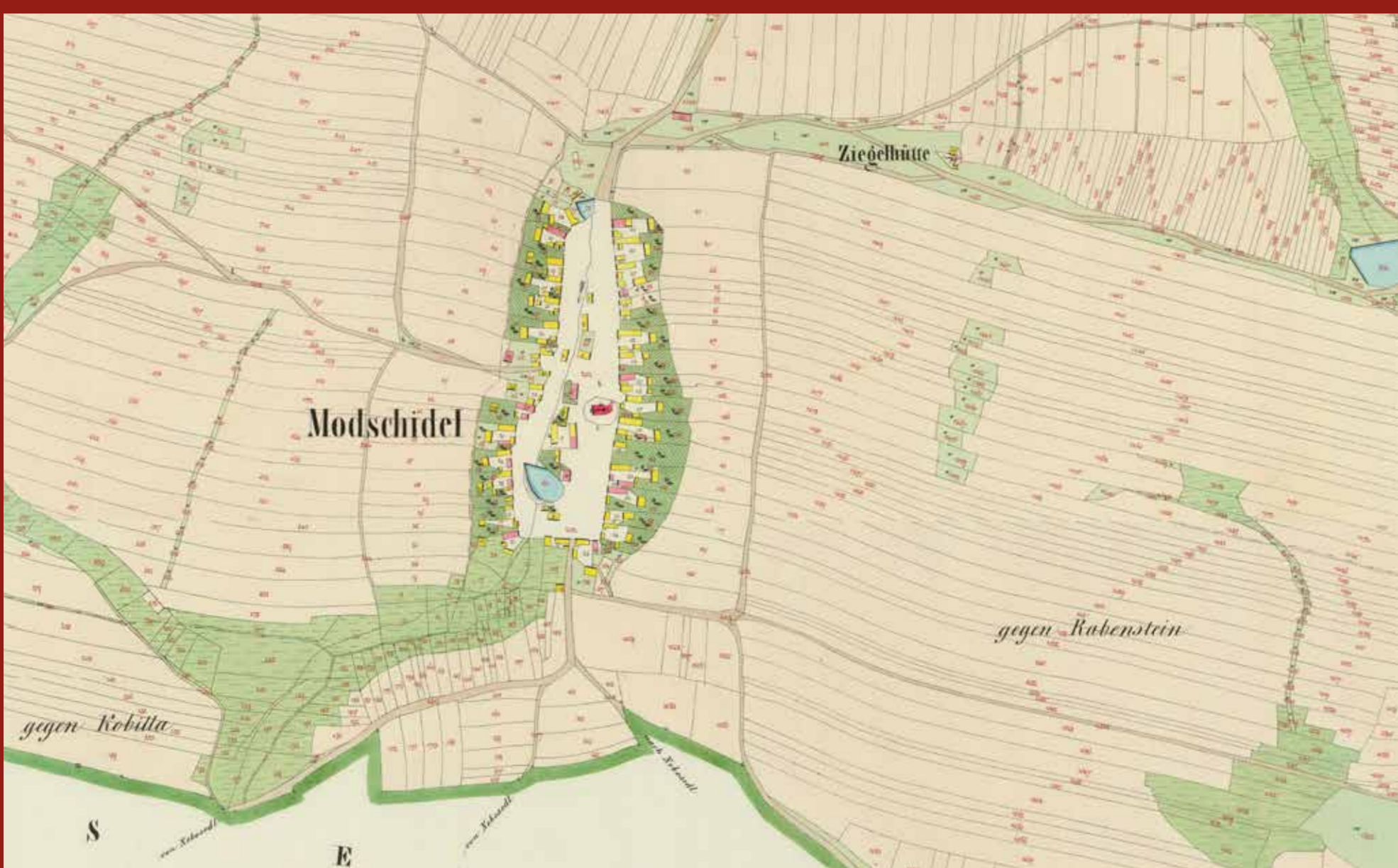

2.

1841

Močidlec – místní část Pšova Karlovarský kraj

Lánová ves tzv. křivoklátského typu, později v jižní části upravená. Jednalo se o čistě zemědělskou obec, od 17. století s německy mluvícím obyvatelstvem, ležící mimo hlavní komunikace. Dnes zčásti slouží k rekreaci.

První konkrétní zmínka je datována do roku 1204, kdy obec vlastnil cisterciácký klášter v Plasích. Klášter se obce zbavil směnou, čímž se stal Močidlec součástí panství Rabštejn patřícího ke královskému majetku. Po roce 1420 měli toto zboží v zástavním držení různí šlechtici, než se roku 1577 stalo svobodným panstvím v držení Jaroslava Libštejnského z Kolowrat. Vzhledem k tomu, že se Kolowratové zúčastnili protihabsburského odboje, byl jejich majetek konfiskován. Majitelé se pak často měnili, až jej konečně získali (1748) Lažanští, kteří Rabštejn připojili k Manětínu. Při dělení lažanského majetku v roce 1817 připadl Močidlec k panství Chyše.

Podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651 zde tou dobou zřejmě ještě lehce převažoval český živel; žilo zde 107 osob. V obci bylo 28 hospodářů, z toho jen 4 chalupníci (půllánici), 23 sedláků (láníků) mělo mezi 30 až 60 strychy, jeden hospodář měl víc jak dva lány. Močidlec měl největší rozsah rustikální půdy na rabštejnském panství a patřil mezi jeho bohaté vsi. S tím samozřejmě souvisel jeho rozvoj – mezi lety 1847–1890 se zde počet domů zvýšil z 57 na 80, posléze se ale růst zastavil. Obec ležela mimo hlavní komunikace, nebyla zde železnice ani průmysl, nadále převládala zemědělská výroba. Mezi lety 1890–1930 klesl počet obyvatel německé národnosti ze 413 na 370, nepřibyl jediný dům, v místě nebyla elektřina, telegraf ani telefon. Po odsunu v roce 1945 byl Močidlec dosídlen, v roce 1950 zde žilo 225 lidí a počet domů se snížil na 60. Úbytek obyvatel i domů pokračoval i nadále, dnes v obci trvale pobývá 63 lidí (2011) a je zde evidováno 53 adres.

Půdorysné řešení obce připomíná tzv. křivoklátský typ, takže lze uvažovat, že byla nově emfyteuticky vysazena kolem poloviny 14. století, kdy byla v královském držení. V jižní části s mokřinami, které daly vesnici jméno, došlo k pozdějším úpravám, jak dokazuje pravidelnější rozložení tamní zástavby.

Dispozice menších hospodářských usedlostí se jen málo odlišovala od staveb v Plzeňském kraji, jehož součástí Močidlec až do 19. století býval. Ještě v polovině 19. století byla většina stavení dřevěná, krytá šindelem, na rozdíl od v kraji obvyklejších došků. Císařský otisk ukazuje usedlosti v tradičním uspořádání se štítově orientovanými domy ve střední a severní části obce a částečně také v jejích jižních partiích. **(obr. 1)** Změny vyznačené v originální mapě po roce 1841 ukazují, že vzhled vesnice prošel ve 2. polovině 19. století zásadním vývojem. Při rozsáhlých přestavbách byla ovšem zachována tradiční dispozice. Nejvýrazněji podobu vsi ovlivnila až 2. polovina 20. století, která s sebou přinesla již zmíněnou proměnu obyvatelstva a postupné vylidňování čistě zemědělsky orientovaných vesnic. Jen vzácně si stavby zachovaly vzhled, který získaly při přestavbě na počátku 20. století, jako například čp. 18 **(obr. 2)**, nebo v nich lze tušit starší základ, jako u statku čp. 32. **(obr. 3)** Lze doufat, že rekonstruované objekty, jako např. čp. 45 sloužící k rekreaci, si uchovají svou historickou podobu. **(obr. 4)**

1.

3.

4.

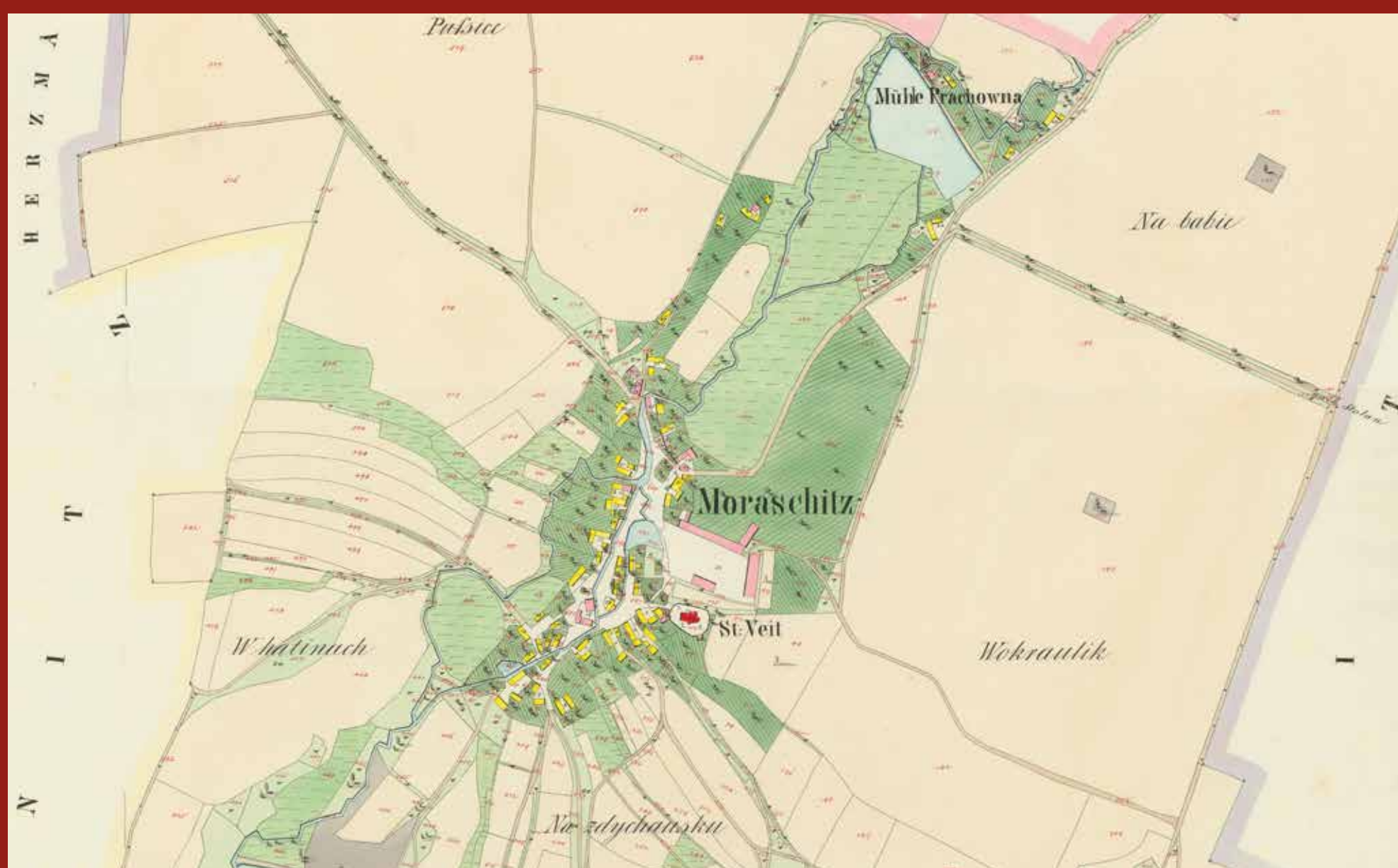

3.

1839

Morašice

Pardubický kraj

Ves Morašice rozkládající se na severním úpatí Železných hor při řece Bylance, jejíž existenci lze datovat již do 13. století, vznikla pravděpodobně postupným růstem v blízkosti kostela sv. Víta a původní tvrze. Během 19. století se obec příliš územně ani početně nerozvíjela. Stavební ruch nastal až na počátku 20. století, kdy byly postupně upravovány stávající usedlosti nebo budovány nové domy v duchu modernistických tendencí. Druhá polovina 20. století předchozí výstavbu až na malé úpravy v podstatě zakonzervovala.

Ves Morašice se rozkládá v rovinaté krajině při severním úpatí Železných hor. Protéká jí říčka Bylanka, která napájí na katastru vsi tři rybníky, z nichž jeden se nachází přímo v jejím středu. Původně uváděná první zmínka o existenci vsi z roku 1226 je podle novějších bádání nejistá, ale vzhledem k tomu, že presbytář zdejšího kostela sv. Víta pochází z 13. století a úpatí Železných hor bylo postupně osídlováno od 10. století, ves k tomuto datu již existovat mohla. Od roku 1382 se v pramenech objevuje Hereš z Morašic, pravděpodobně z rodu vladyků Mrdických.

V polovině 15. století přechází tvrz do majetku Andělů z Ronovce, kterým se podařilo panství od dob husitských válek rozdělené mezi několik vlastníků sjednotit. V roce 1544 získal morašické zboží Mikuláš Štítný ze Štítného, za jehož potomků vzkvétala místní tvrz i celé panství. Úpadek přišel až během třicetileté války a roku 1631 získala předlužené panství Johanka Pětipeská ze Žlunic. Ta je postoupila Václavu Eusebiovi z Lobkovic, který je využil k umoření svých závazků vůči Františku hraběti ze Šternberka. Posledně jmenovaní majitelé již na Morašicích nepobývali. Roku 1661 Jan svobodný pán ze Šporku připojil ves ke svému panství Heřmanův Městec. Panství v roce 1828 koupil rod Kinských, který je vlastnil až do zániku patrimoniální správy.

V 2. polovině 19. století se ves příliš územně ani stavebně nerozvíjela. To se změnilo na konci 19. a počátku 20. století, kdy se domy s roubenou konstrukcí postupně začaly přestavovat na zděné podle návrhů stavitelů z blízkého okolí. K největší stavební proměně Morašic pak došlo během 20. a 30. let 20. století, kdy byla řada usedlostí přestavována, a přibývaly nové. Rozvoj obce podpořilo rozparcelování panského dvora v roce 1925, díky němuž místní zemědělci mohli získat nové pozemky. V 2. polovině 20. století ve vsi postupně ubývalo obyvatel, domy byly pouze udržovány nebo upravovány v duchu stavebních a estetických tendencí doby.

Podoba zástavby převažující v Morašicích na konci 19. století je patrná u roubených domů krytých sedlovými střechami, s bedněnými štíty, dnes v přízemí s vápennou omítkou, např. čp. 37. **(obr. 1)** Z počátku 20. století (1909) se dochoval návrh přestavby dodnes stojícího domu čp. 53 od stavitele Josefa Ježka se dvěma okny v přízemí, původně ohraničenými výraznými nadokenními a podokenními římsami, a s dvěma okénky ve štítu. **(obr. 2)** Toto rozvržení průčelí převažovalo v Morašicích u obytných staveb usedlostí zejména v 1. polovině 20. století. Ve druhém desetiletí se na některých průčelích projevoval vliv secese s geometrizujícími motivy, například na fasádě domu čp. 18 z roku 1913. **(obr. 3)** Stavbou pro zemědělskou obec velmi nezvyklou je vila z roku 1928 vystavěná uprostřed pozemku na tehdejší okraji vsi od významného českého architekta Jana Zázvorky. **(obr. 4)**

1.

2.

4.

4.

1839

1.

2.

3.

Ovesné Kladruby

Karlovarský kraj

Ves ležící ve východní části okresu Cheb v blízkosti Mariánských Lázní, mezi Slavkovským lesem a Tepelskou vrchovinou bývala v minulosti významným tržním a zemědělským centrem panství Teplá, patřícího premonstrátskému klášteru. Po 2. polovině 19. století již prošla většina velkých zemědělských usedlostí přestavbou na zděné nebo kombinované z více materiálů. Podobu obce poznamenal hromadný odsun německého obyvatelstva po roce 1945.

První písemná zmínka o Ovesných Kladrubech pochází z roku 1363, další pak z roku 1385. Velký rozkvět vsi nastal v 16. století, kdy Kladruby začaly směřovat k městysu. Nadějný vývoj zbrzdil požár roku 1611, mor (1633) pustošící celé Tepelsko a následně třicetiletá válka. V důsledku účasti některých místních sedláků na selském povstání roku 1680 došlo k události, která vývoj vsi úplně přerušila a vrátila jej o několik desetiletí zpět: Po porážce povstání odňal tepelský opat Friedrich Uhl obci veškerá udělená práva a privilegia, část z nich klášter vrátil sedlákům až v roce 1717. Do roku 1850 nemohly Mariánské Lázně Ovesným Kladrubům konkurovat, v roce 1902 se však situace změnila, neboť se staly centrem okresního hejtmanství a následně politického okresu. Od té doby význam Kladrub trvale klesal. V roce 1945 měla obec 113 čísel, žilo zde 650 místních Němců a 170 německých utečenců. Zkrátka ale byla na základě Benešových dekretů většina německého obyvatelstva odsunuta a ke konci roku 1946 se ve vsi nacházelo 232 česko-slovenských obyvatel. Od 70. let 20. století se jejich počet postupně snižoval až na současných 123.

Typově lze obec zařadit mezi středověké lánové radiální vsi s tím rozdílem, že návesní prostor se nenachází v centru, ale původně byl vymezen dvěma řadami domů. Vnější okruh tvořily největší statky s vybíhajícími lány, vnitřní kruh usedlosti menších zemědělců, zahradníků nebo řemeslníků, jako například stavení u rybníku č. ev. 11. **(obr. 1)** V řadě s vnějšími statky stojí fara s barokním kostelem sv. Vavřince.

Pro chebskou oblast osídlenou německými osadníky byly do počátku 19. století typické dřevěné stavby s roubenými obytnými částmi přízemků a roubenými nebo hrázděnými patry. Hrázděné konstrukce štítů prováděli tesaři náročným a dekorativním způsobem podle německých vzorů. V Kladrubech převažují trojboké a trojstranné usedlosti se štítovou orientací nebo úhlové (hákové) dvory.

Po 2. polovině 19. století již prošla většina velkých zemědělských usedlostí adaptacemi a přestavbou na zděné nebo kombinující různé materiály (kamenný sokl, zděné přízemí a hrázděné patro). Největší grunty byly tvořeny dvěma protilehlými štítově orientovanými budovami na protáhlém obdélném půdorysu spojenými vstupní bránou, která zároveň uzavírala dvůr z ulice. Dispozice domu zahrnovala světnici, vstupní síň a stáj. Dodnes se zde v řadě síní zachovala chlebová pec. Ze síně se vstupovalo přímo do stájí, jejichž dvoulodí završovala valená pruská klenba sklenutá v pásech do kamenných pilířů. Příkladem takových gruntů jsou čp. 18 a 19 stojící v blízkosti farního kostela ve vnějším pásmu dřívější okrouhlice. **(obr. 2)** Wastlův dvůr čp. 18 patřil historicky k nejstarším a nejbohatším na Tepelsku, sídlil zde i rychtář. Zásadní přeměna dřevěné usedlosti v cihlovou probíhala mezi léty 1839 a 1868. Bohatě náročné dekorativní hrázdění štítů typické pro tuto sudetoněmeckou oblast se dochovalo pouze u vzorově zrekonstruovaného statku čp. 4 **(obr. 3)** a u čp. 8 **(obr. 4)**, které donedávna neslo na Chebsku častý motiv hvězdice (v současnosti asanováno).

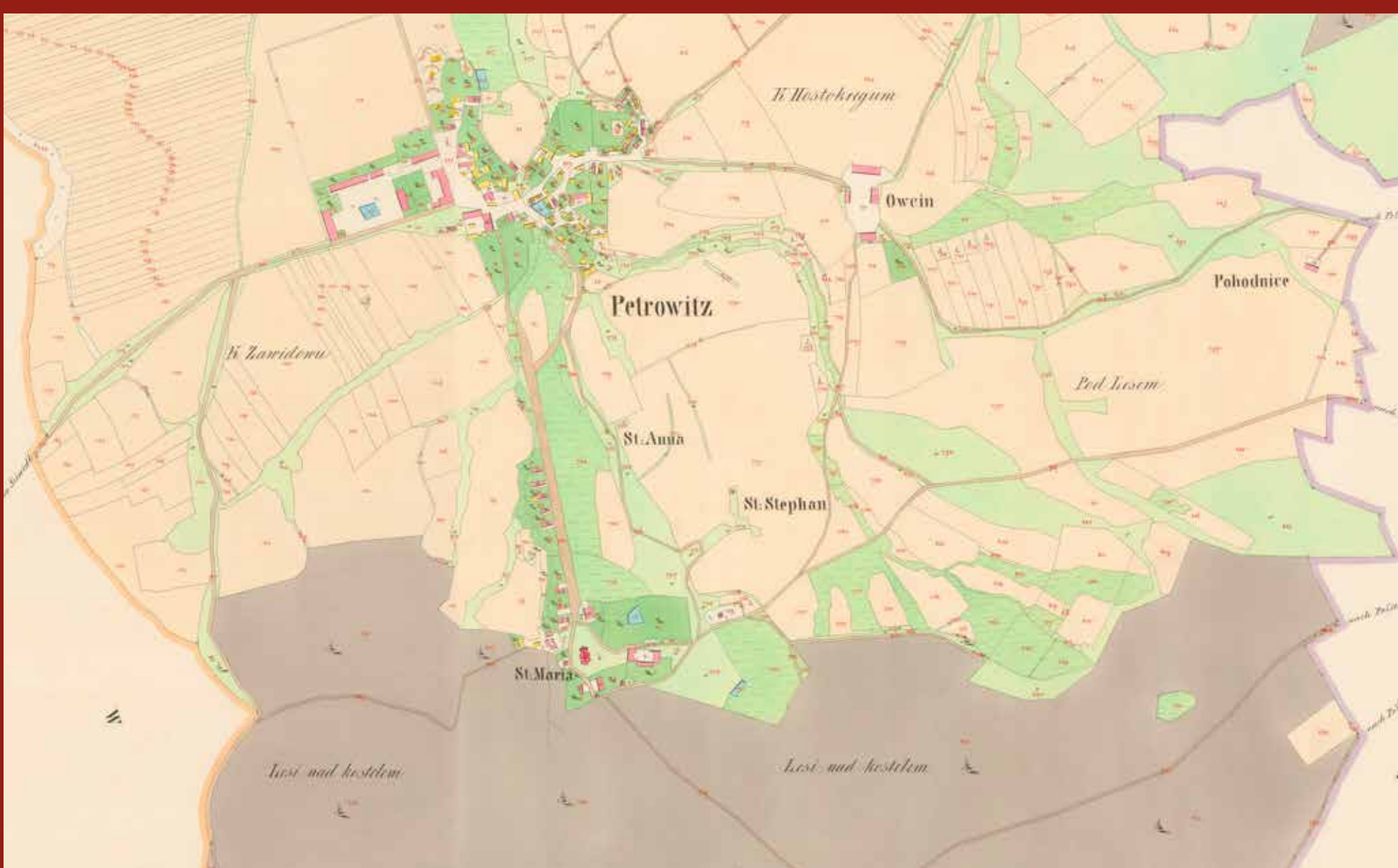
Obec se až dnes začíná vzpamatovávat z hromadného odsunu německého obyvatelstva a stává se jedním z turistických cílů oblasti.

1.

1841

Petrovice

Středočeský kraj

Menší vesnice vznikající nově v 16. století kolem vrchnostenského sídla a na počátku 18. století kolem nově vybudovaného kostela, postupně spojená s ovčínem do téměř souvislé zástavby. Petrovice byly centrem nevelkého, původně manského panství, zaměřeného na zemědělskou výrobu.

Vznik Petrovic (okres Rakovník) je kladen do roku 1519, kdy křivoklátský hejtman Petr Holý z Chrástu založil novou obec s manskou povinností ke Křivoklátu. Postupně k ní přikoupil Hostokryje, Šanov, Václavy, Pšovlky a polovinu Řeřich. Jeho manželka Kateřina z Chmelic v roce 1523 koupila ještě Křekovice, čímž vzniklo panství Petrovice. Po rychlých změnách vlastníků nabyl roku 1621 konfiskované panství, tvrz (tou dobou spálenou) a vesnici, poplužní dvůr, ovčín a pivovar s výsadní krčmou Jan Zeller z Rosenthalu. Následovali další majitelé, z nichž Otto z Helvesenu, který panství získal v roce 1660, vykoupil Petrovice z manského závazku (1668). Po třicetileté válce se teprve roku 1652 objevují první čtyři osadníci, v roce 1680 je zde již dvanáct chalupníků. Podle jejich jmen lze soudit, že pocházeli z německy mluvících oblastí, ale v českém prostředí se brzy bohemizovali.

Nová etapa ve vývoji obce nastala poté, co panství koupil Jan Josef z Valdštejna, který po roce 1710 nechal na místě „zázračného“ pramene vybudovat kostel s farou, školou, hřbitovem, lázní a dvěma domky, které daly základ tzv. Horním Petrovicím. Podle číslování z roku 1771 bylo ve vsi 37 popisných čísel, poslední číslo 38 patřilo dnes již zaniklému mlýnu. Další majitel Štěpán Wallis rozdělil půdu chalupníkům z Petrovic a dalších vesnic a pustil se do dolování uhlí.

Roku 1890 bylo v Petrovicích 92 domů s 544 česky a 5 německy mluvícími obyvateli. Nacházela se zde pětiletá škola, četnická stanice o jednom muži a pošta. Po vzniku Československa došlo k rozdělení půdy velkostatku (1922), zbytkový statek se zámkem koupil prof. Alois Jiráek. Vesnice má vlastní katastrální území o rozloze 702 ha. V roce 2018 zde žilo 273 stálých obyvatel a roku 2001 tu bylo napočítáno 111 domů.

Petrovice patří mezi shlukové vsi vznikající postupným vývojem. Při dvoru existovala malá náves, kolem níž se soustředily nejstarší chalupy (čp. 6; **obr. 1**), další byly budovány při cestě do Rakovníka. První vilový dům (čp. 97) si v obci postavil učitel Lokvens v roce 1907. (**obr. 2**)

V 1. polovině 20. století proběhla masivní přestavba dříve roubených domů krytých doškovými střechami, střechy ze spalného materiálu se však udržely ještě o něco déle. Do současnosti se dochovalo jediné roubené stavení, někdejší domek čp. 20, sloužící dnes jako rekreační chalupa. (**obr. 3**) V roce 1925 obec vybudovala na místě někdejší pastoušky čp. 14 obecní dům, k němuž vypracoval plány rakovnický Vendelín Majer. Další domky projektoval zpravidla František Hynk, stavitel z nedalekého Zavidova. Zřejmě pražský architekt navrhoval reprezentativní vilu čp. 21 v neobarokním stylu, dokončenou v roce 1931 (**obr. 4**)

V roce 1959 byl po čtyřicetileté existenci rozpuštěn Sokol. Ve stejném roce zde vzniklo JZD, přičemž zde již dříve existoval státní statek, hospodařící na někdejší zbytkovém statku. Po roce 1965 došlo k razantnímu zásahu do půdorysného rozvrhu vsi, když byla zbořením čp. 57 a 58 vytvořena nová náves.

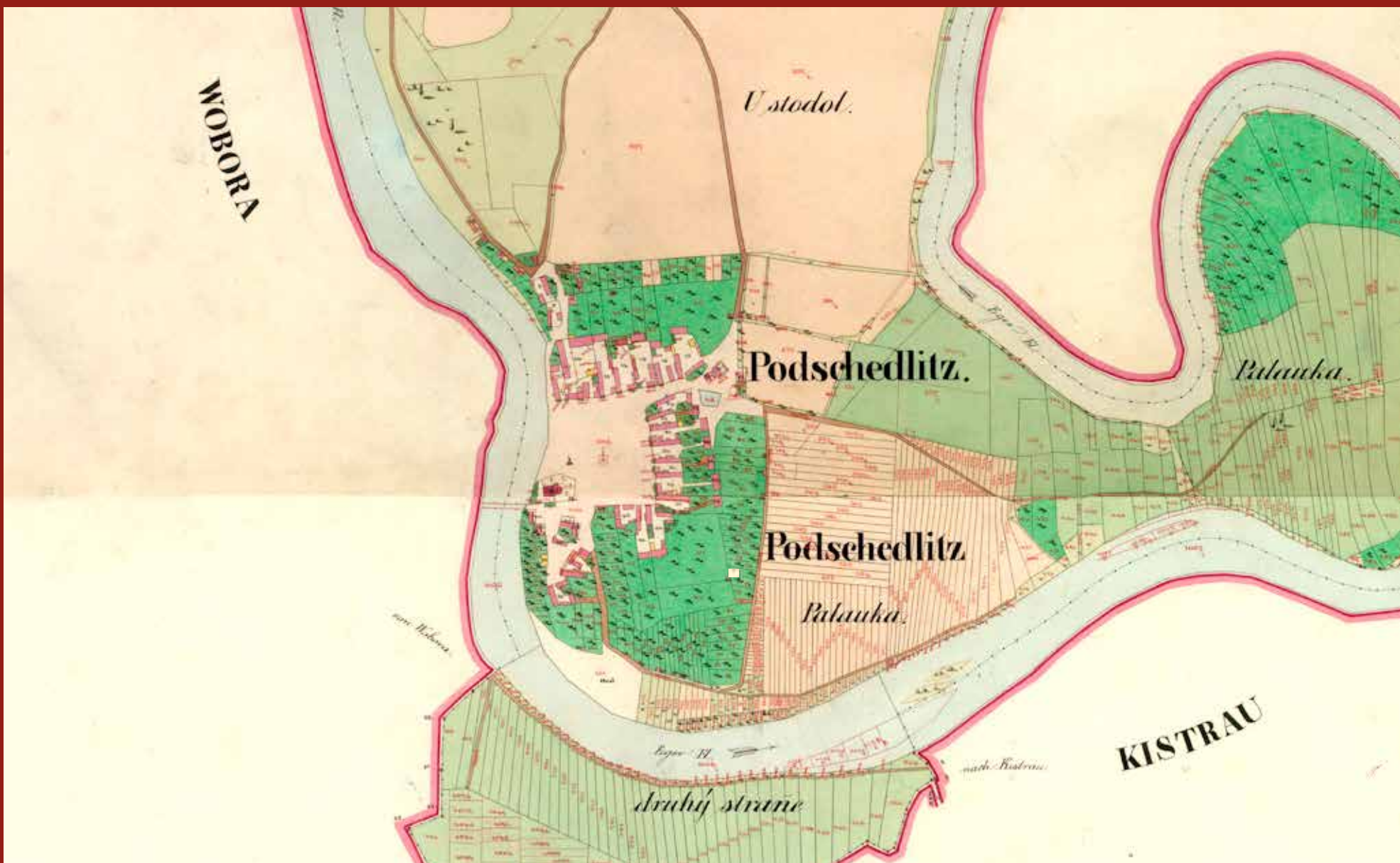

4.

1843

Počedělice

Ústecký kraj

Ves situovaná v ohbí řeky Ohře byla původně centrem panství náležejícího pražskému biskupství, z toho důvodu se zde nacházela i tvrz. Od roku 1419 spadala pod panství Vršovice, jehož majitelem byl od roku 1783 Jan ze Schwarzenberka. Architektonickou a urbanistickou podobu obce ovlivňovaly časté povodně. Její stavební rozvoj lze rozdělit do několika etap, přičemž dodnes jsou nejvíc patrné změny z 2. poloviny 19. a počátku 20. století.

První známá písemná zmínka o existenci Počedělic pochází z roku 1219. Ves byla centrem panství a nacházela se zde i výše zmíněná tvrz. Když se ale roku 1419 staly novým střediskem správy panství sousední Vršovice, význam Počedělic začal upadat a již v roce 1577 byla zdejší tvrz pustá. V roce 1615 získal ves Prokop Dvořecký z Olbramovic, v té době zde byl uváděn poplužní dvůr, mlýn a vinice. Následně na Počedělice dopadly důsledky třicetileté války a roku 1653 zde bylo celkem 23 usedlostí, z toho 5 pustých. V roce 1663 přešly jako součást vršovického panství do vlastnictví Sylvie Kateřiny Černínové z rodu Carretto-Millesimo, jejímž druhým manželem byl Leopold Vilém, markrabě z Badenu, a v roce 1783 se prostřednictvím jeho potomků staly součástí rozsáhlého majetku Jana Antonína ze Schwarzenberka. Ve vlastnictví Schwarzenberků zůstala ves až do zániku patrimoniální správy v roce 1848.

Do 2. poloviny 19. století vsí procházely pouze místní komunikace. Ke změně došlo až poté, co byl v roce 1870 vystavěn na její západní straně most přes Ohři, původně dřevěný, posléze železný a nakonec železobetonový. Od té doby Počedělice leží na významné spojnici mezi Louny a Litoměřicemi.

Ves se v historii nepotýkala ve větší míře s požáry, kromě zaznamenaného vyplenění vsi v roce 1757 pruskými vojsky, zato jí častou zkázou přinášela blízkost řeky Ohře. Koryto průběžně měnící svou polohu ovlivnilo i půdorys vsi, jejíž původně zřejmě uzavřená náves je dnes obklopena usedlostmi pouze ze tří stran. Významné povodně zasáhly obec například v letech 1819 a 1820, opravdu ničivá záplava dorazila do Počedělic v roce 1862. Navzdory tomu nalezneme na počedělické návsi domy vzniklé ještě před největšími zaznamenanými povodněmi, pravděpodobně na konci 18. nebo na počátku 19. století. Jedná se například o kamenný dům čp. 22 s částečně zachovaným volutovým štítem, typickým pro venkovskou architekturu severozápadních Čech v tomto období. **(obr. 1)**

Katastrofální povodeň v roce 1862 přinesla Počedělicím jednu z nejdůležitějších stavebních proměn. Řada budov byla zásadně přestavěna nebo postavena znovu, často na stejném půdorysu. Mnoho domů v té době získalo historizující fasády s neogotickými prvky. Nejvýrazněji se tato tendence projevila na podobě jejich štítů s tupým završením a zvýrazněnými patami, jak dokazuje modelace vedlejšího průčelí čp. 1 s odhaleným opukovým zdivem. **(obr. 2)**

Ves se během 19. a na počátku 20. století rozrůstala jen velmi pozvolna. Až během 20. a 30. let přibyla na její severní straně s převahou dělnických či řemeslnických domků nová ulice. Tvůrčí ji stavby v mnoha případech ještě se sýpkovými polopatry sloužícími menšímu hospodářství jejich majitelů, například právě rekonstruované čp. 63. **(obr. 3)** Na původní, výlučně zemědělský charakter obce dodnes odkazují některé zachovalé zemědělské stavby, zejména stodoly z opukového zdiva. Jedna z nejstarších se nachází u čp. 6. **(obr. 4)**

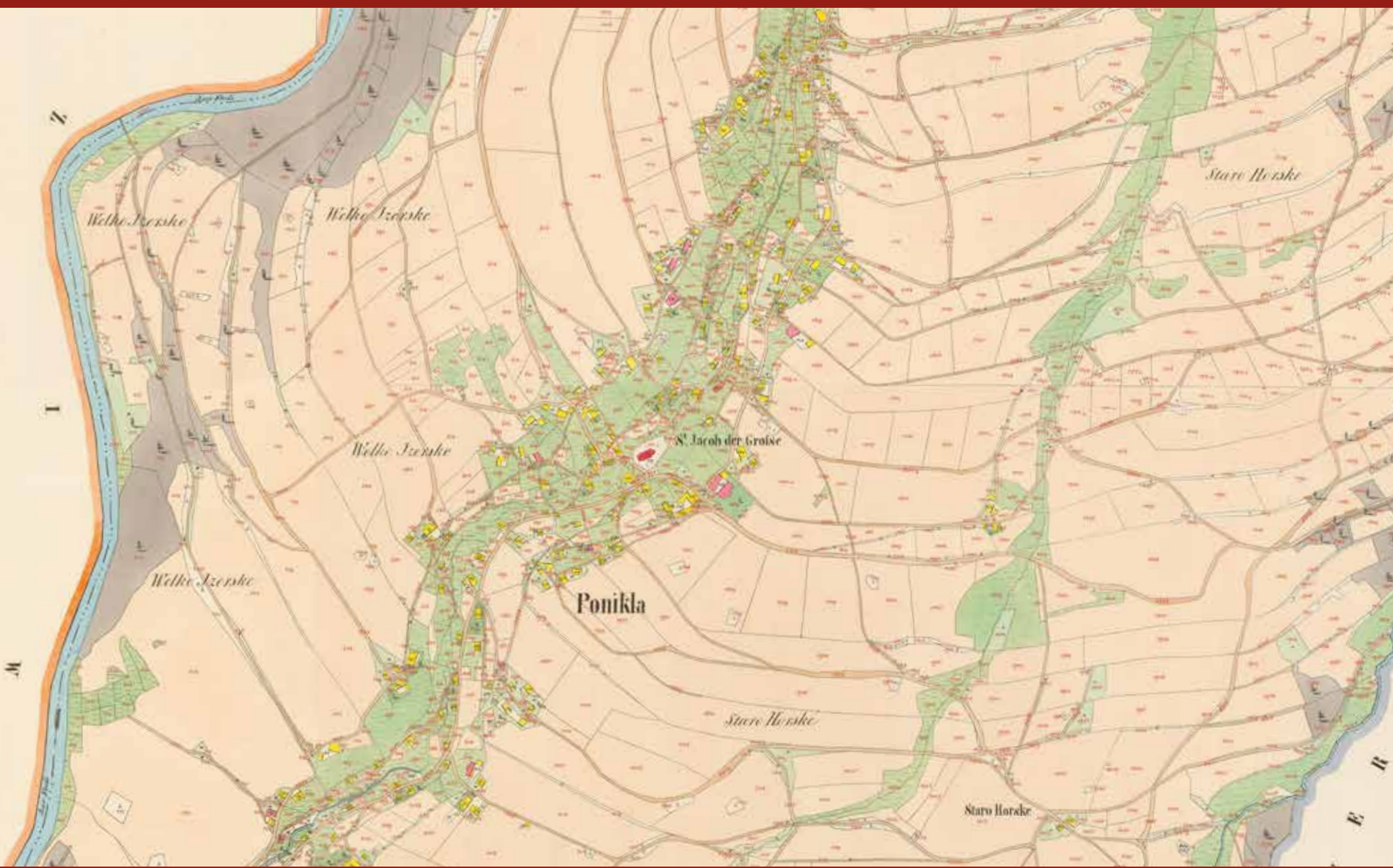
Intravilán vsi se v 2. polovině 20. století až na menší stavební úpravy některých domů v podstatě nezměnil. Počedělice jsou tak jedním z mála dochovaných příkladů kompaktního pozvolného růstu venkovské zástavby během 19. a počátku 20. století.

4.

1842

Poniklá

Liberecký kraj

Poniklá se nachází v západním podhůří Krkonoš, v severojižně stoupajícím údolí Ponikelského potoka, s jižní hranicí katastru rozprostřenou při údolí středního toku Jizery. Historie obce byla ve svých počátcích spojena s rodem Valdštejnů a od roku 1632 s rodem Harrachů a jejich branským a jilemnickým panstvím.

Ves byla založena někdy na přelomu 13. a 14. století v období kolonizace západních Krkonoš, pravděpodobně jako zázemí blízkých hradek Mládkova a Nístějky, které pod rodem Markvarticů strážily Vartemborskou a Semilskou zemskou stezku. První písemné zmínky o Poniklé se vyskytují v registru papežských desátků z let 1352 a 1354 v Libri confirmationum pražské arcidiecéze, v nichž je již jako majitel panství uváděn Jan z Valdštejna, potomek Markvarticů. Roku 1606 odkoupil branské panství evangelík Václav Záruba z Hustiřan a po konfiskaci je získal Albrecht z Valdštejna, který majetek obratem prodal svému švagrovi Ottu Bedřichovi, hraběti z Harrachu, zakladateli české harrachovské větve. Jeho syn Ferdinand Bonaventura pak od Harantů z Polžic a Bezdruzic zakoupil i jilemnické panství, čímž vzniklo scelené harrachovské dominium v rozsahu původního valdštejnského panství před rokem 1492. S Harrachy přichází do těchto míst radikální hospodářské změny, a to v oborech železářství, sklářství, lesnictví, zemědělství a plátenictví. V Poniklé byla roku 1751 obnovena těžba rudy, jež zásobovala nově založené železárny v Arnoštově, součásti Horní Sytové, a v Hrabačově. Osvícení Harrachové na zdejších panstvích vládli až do roku 1945.

Rozvoj obce zásadně ovlivnil průmysl nastoupivší ke konci 19. století a s ním spojená výstavba silnice (1872) a železnice (1899): Prelogova tkalcovna, přádelna Palme&Stumpe, chemická továrna a manufaktury na výrobu dutých perel a korálků. S nimi přichází masivní zděná výstavba, jejímž příkladem může být dům s empírově vyznívajícím fasádou čp. 120. **(obr. 1)** Jedním z mála původních zděných domů je ovšem barokní pekárna čp. 68 s pavláčkou a se základy z roku 1671, citlivě přestavovaná potomky dřívějších majitelů. **(obr. 2)** Dominantním typem zdejší podhorské zástavby však byl roubený, tzv. český krkonošský dům s oddělenými chlévy, jehož specifickým prvkem jsou zdobené lomenice s kleštinami, někdy i s tzv. kočící procházkou a nepravou podstávkou, například chalupa čp. 189. **(obr. 3)** Z tradičního stylu se pak účelově vymyká stranou stojící vinopalna čp. 134, kterou roku 1733 majitelé přestavěli v kombinaci zděných a dřevěných konstrukcí. **(obr. 4)**

V listopadu 1938 byla Poniklá jako sudetoněmecké území zahrnuta pod vrchlabský landrát. Neobvyklou výstavbou z té doby je dodnes stojící soubor provizorních domků pro německé matky s dětmi. Po válce byly továrny znárodněny a jejich pracovníci chtěli bydlet lépe, jak ukazuje malé sídliště třípatrových bytových domů z 60. let v blízkosti nových národních podniků, včetně typizované samoobsluhy a kulturního střediska při hlavní komunikaci u Jizery.

Ani po roce 1989 se stavební vývoj v Poniklé nezastavil, soustředil se však na individuální výstavbu respektující architektonické tradice kraje. Původní stavení jsou kultivovaně rekonstruována ke stálému bydlení i k rekreaci. V současnosti se zdejší čilé společenské dění vrací do původního centrálního prostoru při kostelu a škole. Roku 2004 získala Poniklá titul Vesnice roku Libereckého kraje.

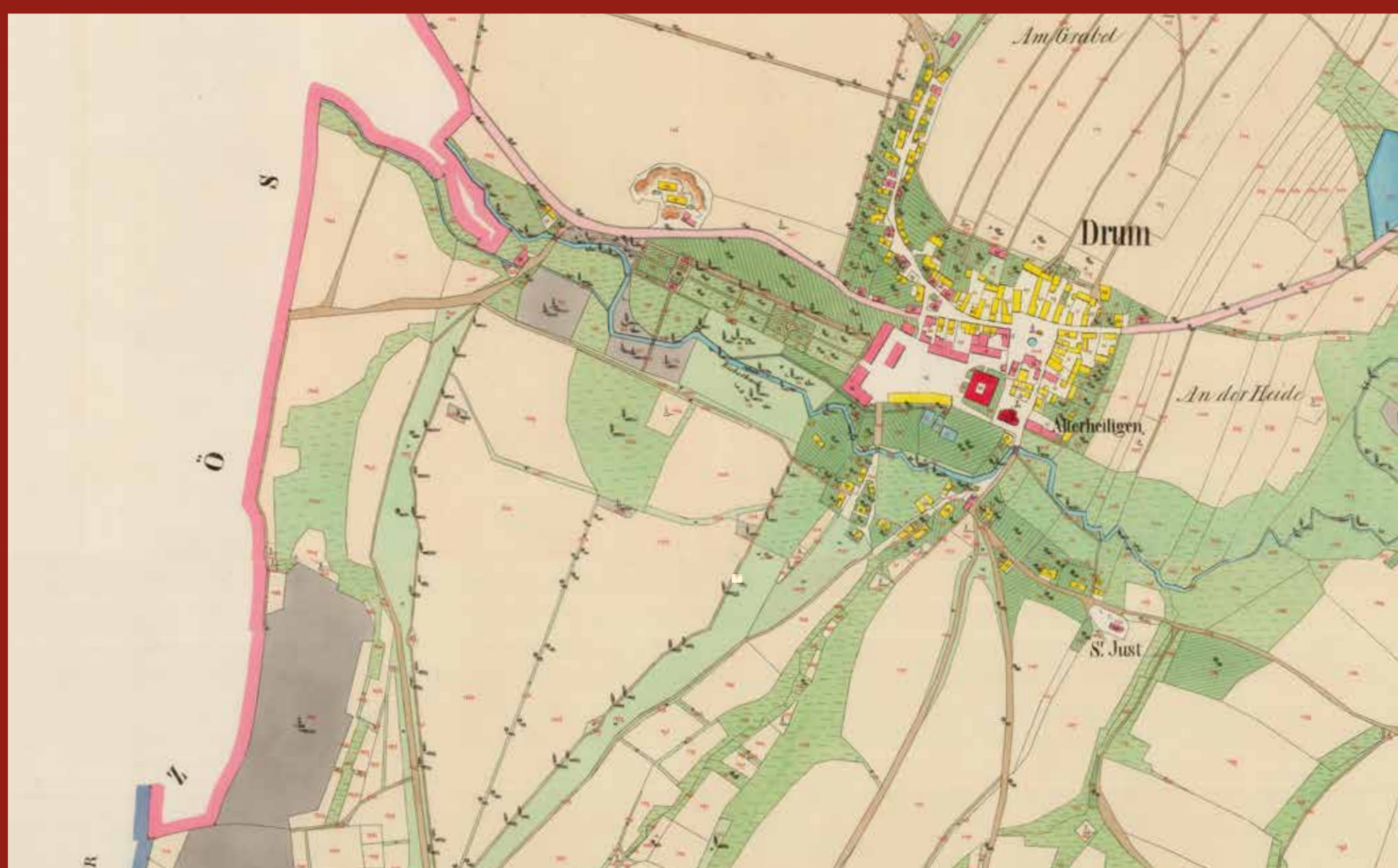

4.

1843

Stvolínky

Liberecký kraj

Ves rozložená v nivě Bobřího potoka na rozhraní Dubské pahorkatiny a Českého středohoří. Poprvé je zmiňována roku 1197. K jejímu rozvoji došlo zejména po roce 1655, kdy se stala sídlem statku nově založeného litoměřického biskupství. Během 19. století se postupně proměnila většina usedlostí ze spalných na zděné. Podoba její zástavby je dodnes poznamenána odchodem původního německého obyvatelstva po roce 1945.

První zmínka o Stvolínkách pochází z roku 1197, kdy blahoslavený Hroznata daroval újezd Stvolínky Zdeslavovi a jeho bratrům, následně ve vsi vyrostl stejnojmenný dvorec. Původně česká ves se zřejmě již na konci 13. století poněmčila. Roku 1358 je poprvé zmiňován kostel a v roce 1384 fara. V letech 1358–1380 držel Stvolínky Hynek z Klučova. Během 30. let 15. století se nacházely v majetku lužického šlechtice Viléma z Ilburka. Od počátku 16. století byly Stvolínky součástí ronovského panství a roku 1538 se staly jeho sídlem.

V roce 1608 koupil panství Adam Hrzán z Harasova, jehož potomci se v držení Stvolínek střídali do 1. třetiny 17. století. Po konfiskačních peripetích ve 20. letech připadl statek císařským dekretem z 11. února 1636 Alžbětě Hrzánové, rozené Haugvicové z Biskupic. Statek byl v té době silně zadlužený s vyrabovanými vesnicemi a řadou opuštěných usedlostí a jeho nová majitelka byla nucena ho kvůli uhrazení dluhů prodat. Tak se dostal do majetku nově vznikajícího biskupství v Litoměřicích, o což usilovali zejména kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu a litoměřický probošt Maxmilián Rudolf, svobodný pán Schleinitz. Na území panství se v té době nacházely rybníky, lesy, mlýny a pivovar. V době vlastnictví litoměřických biskupů přibyla cihelna a bělidlo. Od roku 1898 vedla na okraji katastru obce dráha z České Lípy do Litoměřic, na které měly Stvolínky svou zastávku.

Ve třicátých letech 20. století se místní německé obyvatelstvo hlásilo většinou k Sudetoněmecké straně, takže po roce 1945 bylo z převážné části odsunuto. To se projevilo na celkovém stavebním úpadku obce, který je patrný do současnosti.

V 2. polovině 19. století postihly obec rozsáhlé požáry, kterým padla za obětí převažující dřevěná zástavba. V roce 1861 shořelo deset domů se stodolami a střecha školy. Asi největší požár zažily Stvolínky roku 1874, kdy lehlo popelem 27 domů a 24 stodol. Nově vystavěné domy byly z nařízení stavebních řádů zděné, nejčastěji z místního čediče, pískovcových kvádrů či cihel.

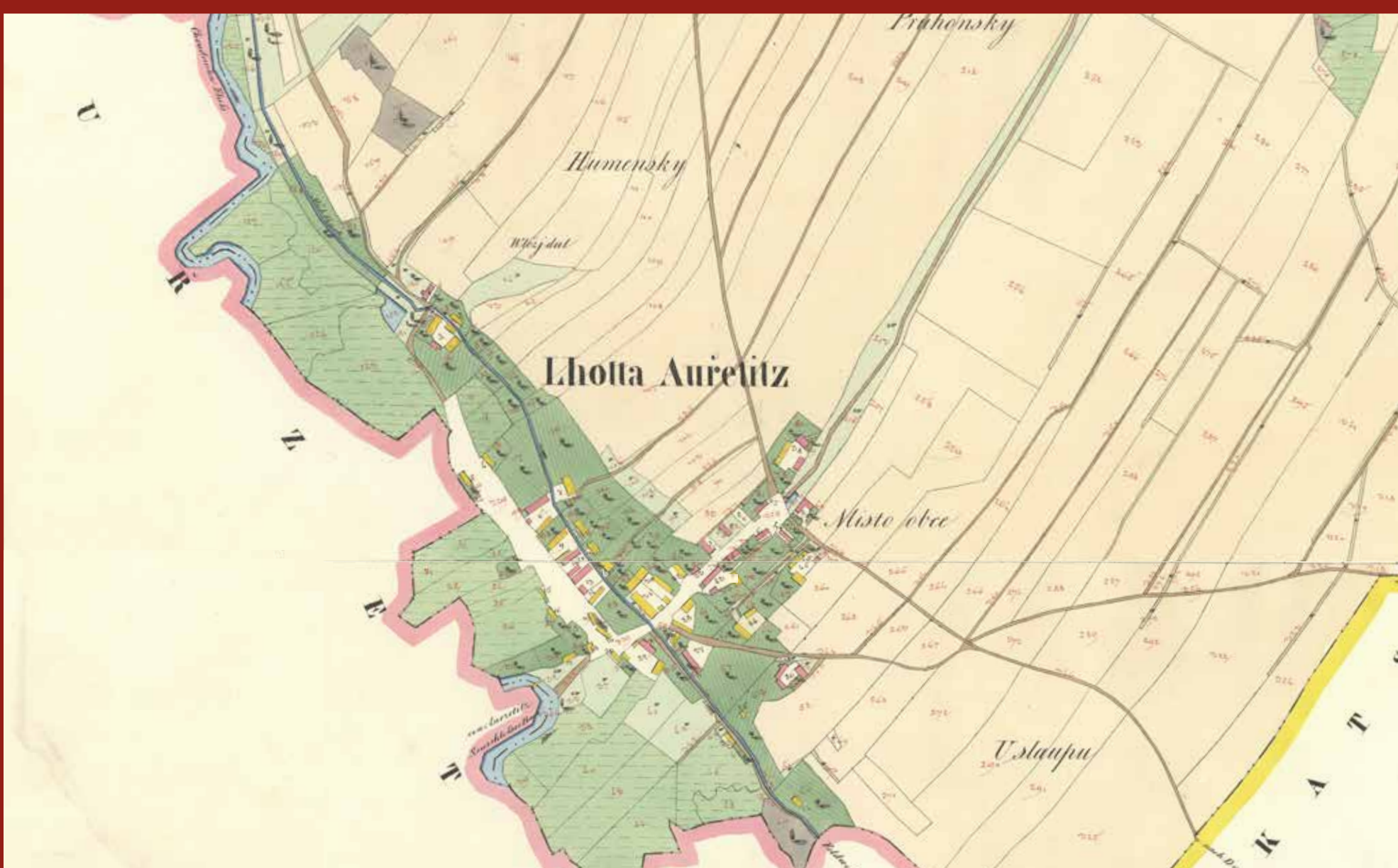
Venkovská zástavba vzniklá před zmíněnými rozsáhlými požáry se ve Stvolínkách dochovala jen částečně. Jedná se zřejmě o domy, které byly podle údajů katastrálních map již v 1. polovině 19. století zděné a požáry se jich nedotkly. Dodnes si zachovaly alespoň částečně klasicistní fasády z té doby, jako například čp. 13. **(obr. 1)** Pozdně klasicistní podobu si uchovaly i domy vystavěné po zmíněných požárech na stvolíneckém náměstí, které často kryjí střechy s polovalbičkami a jejich fasády modelují zbytky výrazné pásové rustiky, jak můžeme vidět u čp. 46. **(obr. 2)** Zhoubným požárům se vyhnula jižní část vsi za Bobřím potokem, kde se díky tomu dochovaly roubené stavby, jejichž konstrukce byly upravovány ještě ve 20. letech 20. století, jako například u domu čp. 67. **(obr. 3)** Podobu vsi ovlivňují i poměrně velké zděné hospodářské stavby, zejména stodoly zachované u některých usedlostí. Jednou z nich je stavba s kruhovými průduchy v podstřeší zřejmě z počátku 20. století, stojící za budovou dnešního obecního úřadu čp. 53. **(obr. 4)** Ves tak dodnes představuje vcelku kompaktní doklad vývoje venkovské architektury v 19. a 20. století v daném regionu.

4.

1839

Úhřetická Lhota

Pardubický kraj

Ves ležící na hranici pardubického a chrudimského okresu v blízkosti větší obce Úhřetice, známé svou cihlářskou výrobou. Protíná ji Dvakačovický kanál, dokončený roku 1567, jehož úkolem bylo nahánět vodu na panské rybníky pardubického panství. Do roku 1839 zde byla zástavba z 50% dřevěná, v průběhu 2. poloviny 19. století ji postupně nahradily cihelné objekty. Přestože období kolektivizace zanechalo velké statky v neutěšeném stavu, obec si do dnešních dnů uchovala svůj původní zemědělský charakter.

První písemná zmínka o obci pochází z roku 1340. Mezi její držitele patřila minsterberská knížata, která obec zastavila Štěpánu Andělovi. Od něj Lhotu získali Pernštejnové a včlenili ji do pardubického panství, s nímž v roce 1560 přešla do majetku české komory, od roku 1588 patřila k dašické rychtě. Ves byla jako řada jiných postižena třicetiletou válkou. Rekatalizace zde v plné míře neproběhla, na počátku 19. století ve vsi stále žilo 20 evangelíků.

Nejintenzivnější stavební ruch panoval v obci v době před 1. světovou válkou. Souviselo to s vrcholící industrializací zemědělství a budováním cukrovarů na Chrudimsku, které svou podporou výstavby silnic a železnic významně ovlivňovaly prosperitu celé oblasti. Stavební rozvoj obce vystřídal během 1. světové války a po ní období stagnace.

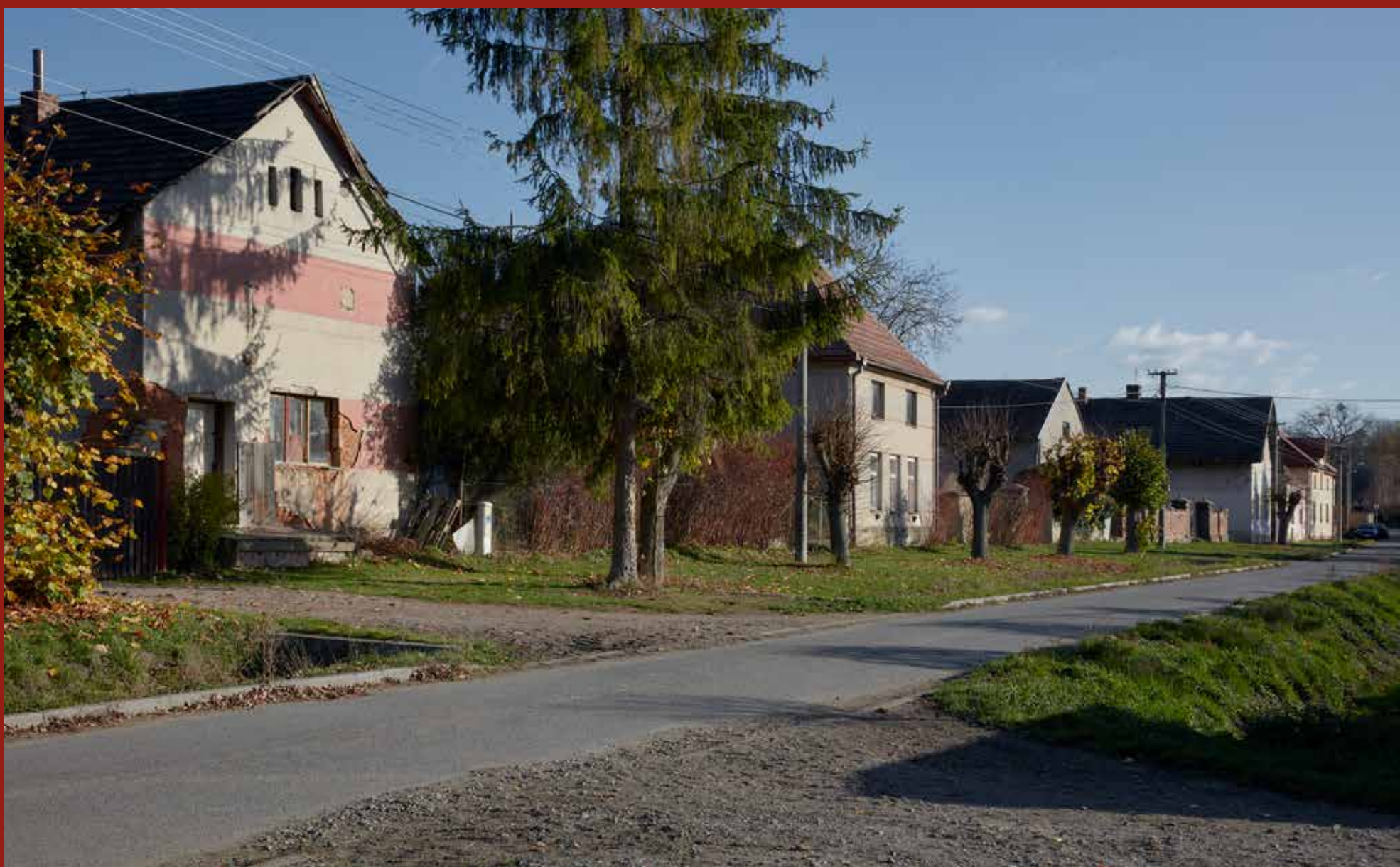
Úhřetická Lhota je středověká lánová ves nepravidelného typu. Rozlehlou polygonální náves vymezují na severovýchodní straně v rozestupech rozměrné usedlosti **(obr. 1)**, protější prostor později osazovali zahradníci a domkáři. Do roku 1839 byla obec tvořena z 50% dřevěnou zástavbou, kterou v průběhu 2. poloviny 19. století postupně nahradily zděné objekty. Velké zemědělské usedlosti jsou z cihlového zdiva, na obdélné dispoziici, orientované do ulice štítovou stranou a zakryté sedlovou střechou. Za nimi příčně stávaly dřevěné stodoly, od 2. poloviny 19. století zcela zděné. **(obr. 2)** Typologicky převažovaly trojstranné nebo jednotné lineární dvory.

Ukázkou obydlí menšího zemědělce nebo zahradníka je stavení čp. 100. **(obr. 3)** Jedná se o jednotraktový nepodsklepený domek, rozdělený vstupní síní na část obytnou a užitnou, která zahrnuje komoru, chlév a mlátek. Prostory jsou zaklenuty segmentovými klenbami. Stavení kryje sedlová střecha s pálenými taškami bobrovkami.

Obytné budovy bohatších gruntů stavěné koncem 19. století nebo po roce 1900 již byly mohutnější, dvouraktové, což se projevilo i v čelní fasádě prolomením třemi nebo čtyřmi okny. Fasády vynikaly prvky městské architektury pozdního historismu nebo secese, jako je tomu u štítu domu čp. 30. **(obr. 4)**

V rámci první pozemkové reformy proběhla v Úhřetické Lhotě roku 1923 parcelace velkostatku, která ale nepodnítila výraznější výstavbu. Změny přinesla obci až 50. léta 20. století s nastupující násilnou kolektivizací a znárodněním cukrovarů. Největší grunty byly vyvlastněny a přestavěny pro potřeby JZD, což mělo za následek jejich postupnou devastaci. Městský typ domu zastupují v Úhřetické Lhotě vily čp. 75 a 76, vycházející svou formou z architektonické tradice 30. až 40. let. Po roce 1949 se ve vsi začíná projevovat postupný úbytek obyvatel, lidé se stěhují za prací do větších měst. Selská stavení se mění (až na výjimky) na obytné domy bez hospodářských budov a prostor. I přes tuto skutečnost si obec uchovala svůj původní charakter. Typickou zástavbu tvoří zemědělský dům, sice již upravený, ale nadále vycházející z podélné dispozice, zakrytý sedlovou střechou. Tento model se opakuje i v současné výstavbě.

1.

2.

3.

1.

1842

Vrsckmaň Ústecký kraj

Drobná podkrušnohorská vesnice návesního typu s úsekovou plužinou se nachází v oblasti Mostecké pánve. Těžba hnědého uhlí přispěla v době od 70. let 19. století do 2. světové války k rozvoji obce, poté ji však začala výrazně ohrožovat. K likvidaci vsi nakonec nedošlo a ta si tak dodnes udržela relativně celistvé historické jádro se zástavbou převážně z 2. poloviny 19. století zahrnující architektonicky cenné objekty.

Existenci Vrsckmaně dokládají prameny až k roku 1417 a ani poté o ní nemáme mnoho informací. Až do poloviny 16. století náležela k panství Červený Hrádek, po třicetileté válce se stala součástí lobkovického panství Nové Sedlo – Jezeří, pod něž spadala až do konce vrchnostenské správy roku 1848. Kolem roku 1650 měla ves podle berní ruly 16 usedlostí (zčásti pustých) a jejich počet se až do poloviny 19. století příliš nezvýšil – v roce 1846 zde bylo jen 19 domů a 89 obyvatel. Výjimečné postavení ve vsi měly dvory čp. 1 a čp. 15 (tvořící původně asi jeden celek), které zůstaly v majetku červenohrádeckého panství a náležely tzv. úplným sedlákům s celým lánem. Ves byla až do roku 1945 téměř výhradně německá.

Držitel čp. 1 Karel Herr st. založil asi v roce 1860 první hnědouhelný lom na území obce a další doly na jejím katastru i v okolí pak rychle přibývaly. Těžba se stala impulsem pro rozvoj vsi, který sice nebyl nijak překotný, ale až do 2. světové války setrvalý. Roku 1870 získala ves železniční spojení a postupně dokonce dvě nádraží. Podobu obce výrazně ovlivnil rod Herrů: přikoupenou usedlost čp. 8 proměnili v reprezentativní sídlo, v roce 1898 financovali vybudování nové kaple na návsi a roku 1904 stavbu školy. Od přelomu 19. a 20. století vznikala mezi jádrem vsi a železniční drahou nová zástavba, podnícená rostoucím počtem obyvatel. V roce 1930 žilo ve Vrsckmani již 501 lidí v 62 domech; zčásti se jednalo o pracující v dolech. Fungovaly zde mimo jiné dvě restaurace a hotel. Po odsunu německých obyvatel roku 1945 nezůstala Vrsckmaň tak vylidněná jako jiné sudetoněmecké vsi. Příčinou byla rostoucí těžba uhlí, v jejímž důsledku ale od 70. let naopak hrozila obci likvidace. Obyvatelé odcházeli, byla zavřena škola a zrušena železnice. Zchátralá kaple byla zbořena. O zachování obce bylo rozhodnuto teprve roku 1988.

Historické jádro vsi, tvořené usedlostmi rámuujícími přibližně čtvercovou návěs s rybníkem, dosud působí pozoruhodně celistvým dojmem a svým rozložením do značné míry odpovídá situaci zachycené katastrálními mapami z roku 1842. Z doby před tímto datem se však dochovalo asi jen obvodové zdívo přízemní budovy statku čp. 11 a drobné stavení zřejmě se sýpkou v patře, které je pozůstatkem zaniklé usedlosti čp. 12. **(obr. 1)** Ostatní tehdejší zástavba, pravděpodobně převážně roubená (v menšině hrázděná, typická pro zejména bohatší vesnice severozápadních Čech), zmizela beze stopy. Mezi současnými budovami, většinou vzniklými do konce 19. století a pozměněnými mladšími úpravami, dominuje Herrův dům, který v rámci okolních usedlostí představuje cizorodou, ale působivou architekturu městského typu. Po přestavbě v roce 1900 získal neorenesanční podobu a jeho hlavní fasáda si uchovává řadu původních detailů. **(obr. 2)** Devastace během 2. poloviny 20. století naopak poznamenala dvůr čp. 1 – částečnou demolicí a nevhodnou adaptací obytné budovy. **(obr. 3)** Z objektů postavených po roce 1900 mimo střed obce se intaktně dochovala historizující školní budova z roku 1904 a dům pro důlní úředníky z 20. let 20. století, jehož střídmé neoklasicistní členění doplňuje reliéf zkřížených kladívek na průčelí. **(obr. 4)**

2.

3.

4.

4.

1839

Hřešihlavy – místní část obce Kladruby Plzeňský kraj

Malá ves novověkého původu byla nově vysazena v pravidelné uliční dispozici kolem poloviny 18. století. Svého času se zde nacházela velká židovská komunita, která dokonce početně převýšila křesťanské obyvatelstvo. Hřešihlavy byly centrem miniaturního panství zaměřeného na zemědělskou výrobu a obchod, dnes slouží převážně k rekreačním účelům.

Hřešihlavy se spolu s Třímány, situovanými severně od obce, rozkládají v ohybu řeky Berounky. Až do zrušení patrimoniální správy byla ves centrem malého hřešihlavského panství Rumerskirchů, poté se stala součástí politického okresu Hořovice a soudního okresu Zbiroh, později okresu Rokycany. Poprvé se název Hřešihlavy objevuje v pramenech roku 1363, obec (Hrziessihlaw villa) je pak zmiňována v roce 1379 jako sídlo vladycké rodiny Řešihlavů z Hřešihlav, která ji držela až do 16. století. V roce 1648 je zde uváděna tvrz Běšínů z Běšin, při jejímž dvoře žilo více osob než ve vsi samotné.

Změny nastaly poté, co roku 1734 získali Hřešihlavy Rumerskirchové. Noví majitelé nechali postavit zámeček, kostel, faru a farní školu a vybudovali také pivovar se sladovnou, mlýn, ovčín a velký hospodářský dvůr. Ve snaze zvýšit příjmy miniaturního panství, přizvali po roce 1781 židovskou komunitu. V roce 1783 ve vsi pobývalo již 19 židovských rodin a tento počet dosáhl vrcholu roku 1840, kdy v Hřešihlavech žilo proti 252 katolíkům 262 osob izraelského vyznání! S uvolněním protižidovské politiky se komunita zmenšovala, až ve 20. století zcela zanikla. V části zvané Karlín se nacházela modlitebna a později synagoga, fungovalo zde pohřební bratrstvo „Chevra kadiša“, založené snad roku 1821, kdy byl asi 500 m východně od obce zbudován také hřbitov.

Přestože se jednalo o velmi malou obec, měla kompletní výše uvedené vybavení, kromě kterého k panství patřila prachárna při Berounce, hájovna (severně od obce), rasovna a Vrbatův mlýn s pilou na Radnickém potoce. Od 1. poloviny 20. století se v Hřešihlavech razantně snižoval počet obyvatel, oproti 340 obyvatelům v roce 1869 zde roku 2001 žilo nastalo již jen 10 lidí; většina domů nyní slouží k rekreaci.

Pravidelná pravoúhlá skladba dnešní obce napovídá, že s původní středověkou vsí nemá nic společného. Potvrzuje to i důsledná okapová orientace všech domů. Jednoznačným centrem je zámek s přilehlým hospodářským dvorem a větší zahradou. Náves ulicového typu lze rozpoznat v prostoru na západ od zámku. Jednotlivé objekty nechala vybudovat vrchnost a sloužily převážně pro její potřeby, v jednom z nich se nalézal zájezdní hostinec čp. 4 (**obr. 1**), v dalším myslivna čp. 5. V severozápadní části obce se v jedné linii seskupilo sedm chalupnických usedlostí. (**obr. 2**) Nejvyššími čísly popisnými byla v roce 1771 označena prachárna čp. 16 (**obr. 3**) a obydlí ovčáka při ovčíně čp. 17, oba objekty již mimo intravilán Hřešihlav. Židovská ulice (Karlín) (**obr. 4**) vznikala až od 2. desetiletí 19. století, nejdříve jako volné seskupení, postupně zahušťované další výstavbou. Základní vzhled si především u jižní fronty zachovala – i když torzovitě a v silně upravené podobě – dodnes.

Ve 20. století se Hřešihlavy staly vyhledávanou rekreační oblastí a v okolních lesích se nachází řada chat a chalup.

1.

2.

3.

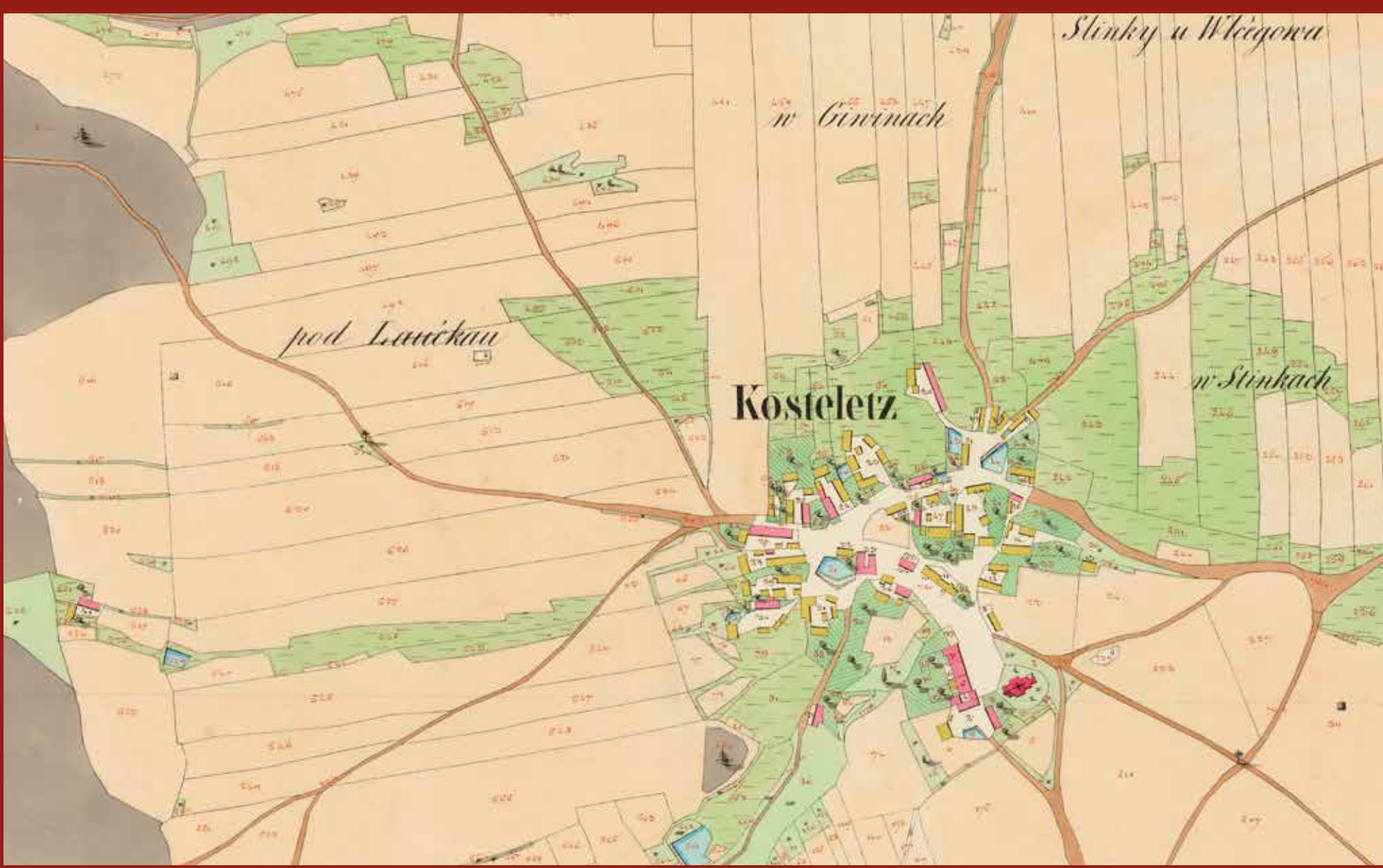

4.

1830

Kostelec nad Vltavou

Jihočeský kraj

Lánová ves radiálního typu (okrouhlice) vznikla pod samostatně stojícím kostelem na návrší, pozdější zástavba tyto části spojila. Obec si nadále uchovává zemědělský charakter (rostlinná výroba, lesní hospodářství a rybníkářství) s omezenou přidruženou výrobou. Část objektů dnes slouží k rekreačním účelům.

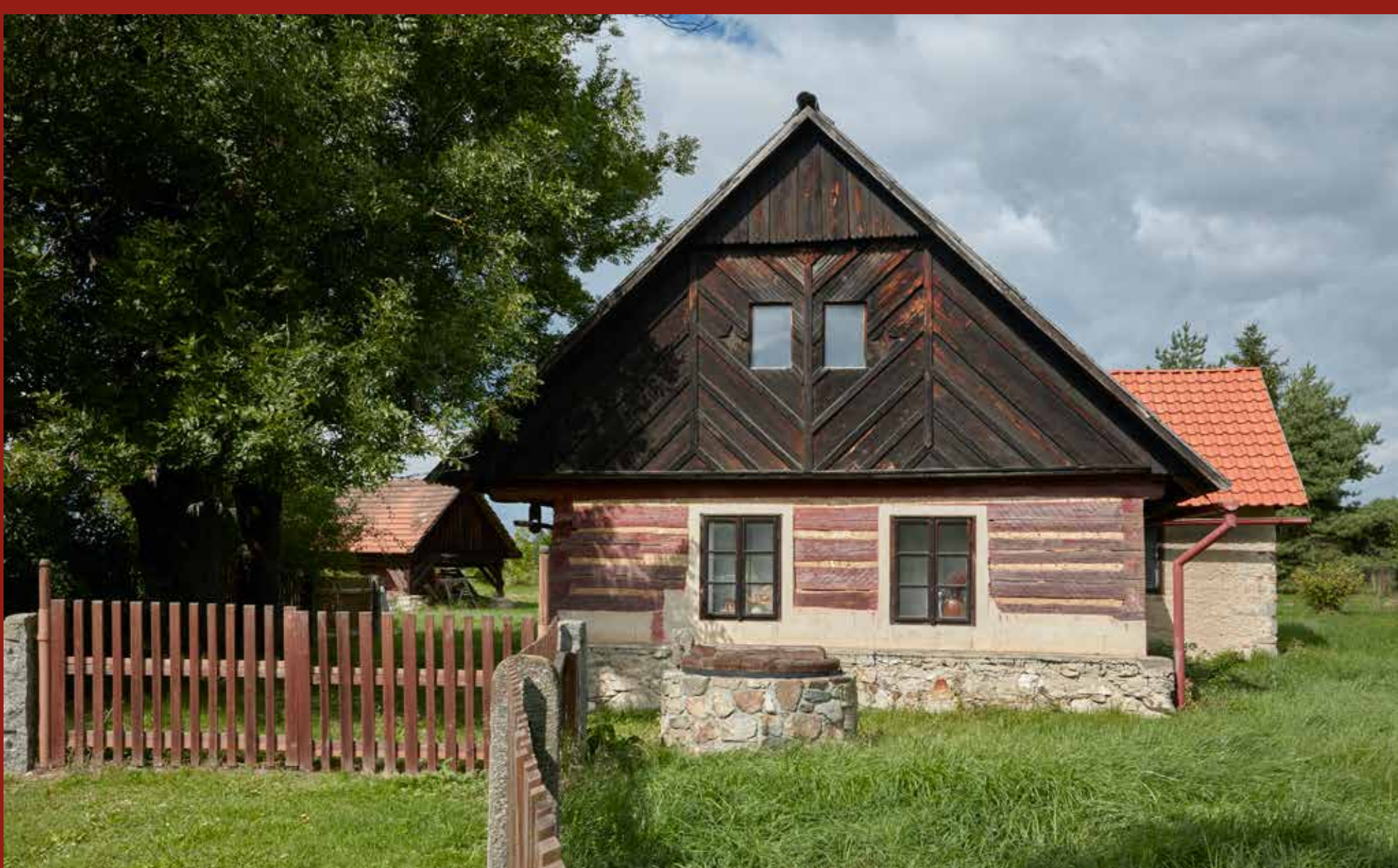
První písemná zmínka o vsi pochází pravděpodobně z roku 1318, kdy Kostelec patřil břevnovským benediktinům, ale podle kostela datovaného do doby kolem 1200 je nepochybně starší. Obec se před rokem 1406 stala součástí královského majetku (panství Vorlík), poté se její zástavní majitelé měnili, až se Orlík roku 1534 stal svobodným statkem, který v roce 1727 získali Schwarzenberkové. Podle urbářů dochovaných od roku 1517 byla obec sídlem rychty, měla 13 usedlostí, z nichž jedna zůstávala pustá. Urbář z roku 1626 již nezaznamenává žádné robotní povinnosti. V Kostelci totiž nebyla dominikální půda, takže je nahradily peněžní platby. Středověká fara zanikla za třicetileté války a byla obnovena až v roce 1785.

K roku 1870 bylo v Kostelci 51 popisných čísel a žilo tu 508 obyvatel. Domy byly až na několik výjimek přízemní, v jejich místnostech se tísnil velký počet lidí. Místní kronika poznamenává, že „skoro v každém čísle bydlely dvě nebo tři rodiny“. Do roku 1890 se vystěhovalo přes 80 zdejších obyvatel do Spojených států, další odešli za prací v rámci monarchie, a tak zde v roce 1910 bylo sečteno již jen 414 osob.

Obec leží na pravém břehu Vltavy necelých 13 km severozápadně od Milevska, od roku 1960 spadá do okresu Písek. Včetně místních částí (Přílepov, Sobědraž a Zahrádka) má 395 stálých obyvatel. Ves s dosud patrnou radiální dispozicí se rozkládá na návrší pod kostelem z čehož lze usuzovat, že statky čp. 1, 3, 4, 22, 24, 26 a 27 a snad i čp. 8 byly vystavěny v zásadě na místech středověkých chalup. Zřejmě až ve 2. polovině 17. století byla vybudována obecní pastouška (čp. 6) a kovárna (čp. 7). Z doby pozdního baroka pochází zajímavý komplex špitálu, kaplanky a později rozšiřované školy vybudovaný v letech 1758–1762. Vzácně se v Kostelci zachovaly dvě roubené stavby z doby kolem roku 1800. **(obr. 1)** První nájemní dům čp. 38 vybudoval asi roku 1861 Adolf Mařík, ještě v Rundbogenstylu, později byl přestavěn. Ve stejné době postavil v sousedství druhý kostelecký hostinec čp. 44. **(obr. 2)** Nakonec rodina Maříků získala v roce 1903 i nejstarší kostelecký hostinec čp. 23 **(obr. 3.)**, původně vybudovaný rodinou historika Čeňka Zíbrta. První vilová stavba v neorenesančním stylu čp. 60 vznikla již roku 1906 a posléze sloužila jako sídlo četnické stanice.

V Kostelci lze od 2. poloviny 19. století sledovat ustálený typ štitového průčelí. Jeho nejstarší příklad se nachází u obytného stavení statku čp. 25, ještě s „barokně“ vykrajovaným štítem **(obr. 4)**, ve kterém objevíme pro místní stavby charakteristickou trojici otvorů – dvě na výšku podélná okna a mezi nimi niku pro světeckou sošku.

1.

2.

3.

2.

1838

Nebílový Plzeňský kraj

Lánová ves shlukového typu vyrůstající kolem zemanského sídla, posléze zámku. Tato původně agrární obec se od 19. století zaměřila také na sadařství. V průběhu vývoje nedošlo k výraznému poklesu obyvatelstva. Ovlivnila to v 19. století nejen práce v kamenolomech, ale s rozvojem dopravy nepochybně také blízkost Plzně.

Nebílový byly původně součástí panství Štáhlavy-Nebílový, po zániku patrimoniální správy se samostatná obec stala součástí plzeňského hejtmantství, okresu Blatná. Podle sčítání obyvatelstva z roku 2001 zde žilo 330 obyvatel a bylo tu již 107 domů, z toho 87 nastálo obydlených. O rozvoji vesnice po roce 1945 svědčí skutečnost, že domovní fond byl v období let 1946–1980 zdvojnásoben a výstavba nových domů stále pokračuje. Je to dáno blízkostí Plzně, vzdálené od Nebílov asi 10 km.

Před vznikem Nebílov existovala na místě dnešní samoty Prusiny osada s farním kostelem sv. Jakuba Většího, farou a školou. Nebílový jsou doloženy k roku 1327, kdy zde patrně již stálo zemanské sídlo. V roce 1562 získal tvrz Nebílový s poplužním dvorem, pivovarem, sladovnou a veškerým příslušenstvím Jan Hradišský z Hořovic, po jeho smrti přešel majetek do rukou jeho manželky Anny Pouzarové z Michnic, která nechala tvrz přestavět (1601). Ves Nebílový měla tehdy 17 usedlostí. Berní rula uvádí v Nebílověch 6 selských, 7 chalupnických usedlostí a 4 domkáře. Na počátku 18. století došlo k definitivnímu spojení nebílovského panství se štáhlavským, jež patřilo Černínům a poté až do roku 1924 Valdštejn-Wartenberkům. Při parcelaci velkostatku zakoupila půdu celá řada obyvatel Nebílov, v roce 1930 tu vzniklo Družstvo ovocnářů a válečných poškozenců.

Mezi lety 1788–1838 se zvýšil počet domů z 34 na 47, do roku 1895 dosáhl počet domů 59, poté se stavební vývoj zpomalil. V době své existence zaměstnával velkostatek asi polovinu obyvatel obce, ale zemědělstvím, zvláště ovocnářstvím se živili i další. Koncem 19. století byl skoro v každém domě kameník. Přesto se z Nebílov vystěhovalo celkem 142 osob do Spojených států. Výrazný nárůst domovního fondu lze zaznamenat v letech 1946–1980, kdy počet domů vzrostl takřka o polovinu.

Nebílový vznikaly živelně kolem někdejšího panského sídla – tvrze. Podle nejstarších mapových podkladů byla výstavba rozptýlena severovýchodně a severozápadně od zámku, nejvíce statků se pak nalézalo jižně od zámecké zahrady. Nepravidelná prostora, kterou bychom mohli nazvat návsi, vznikla před zámkem a jeho hospodářským dvorem. Naproti zámku bývala panská krčma (**obr. 1**), v jejíž budově se hostinské zařízení udrželo dodnes. Největší koncentrace původních statků spolu s chalupami se nacházela na jih či jihozápad od zámku (sýpka čp. 17; **obr. 2**). Císařský otisk z roku 1838 ukazuje, že v té době byla valná část domů, zpravidla jejich obytná stavení, již vystavěna z nespalného materiálu. Obytné domy ze starší fáze výstavby byly, stejně jako v jiných částech Plzeňska s českým obyvatelstvem, zásadně přízemní, dřevěné, později zděné (čp. 28 a 29; **obr. 3**), oproti tomu hospodářské stavby zůstávaly po celé 19. století a na počátku 20. století dřevěné. Po 2. světové válce se vzhled vesnice výrazně změnil, přibýlo vilových staveb a vesnice byla obohacena o obecní dům s obchodem a úřadem. (**obr. 4**)

1.

3.

4.

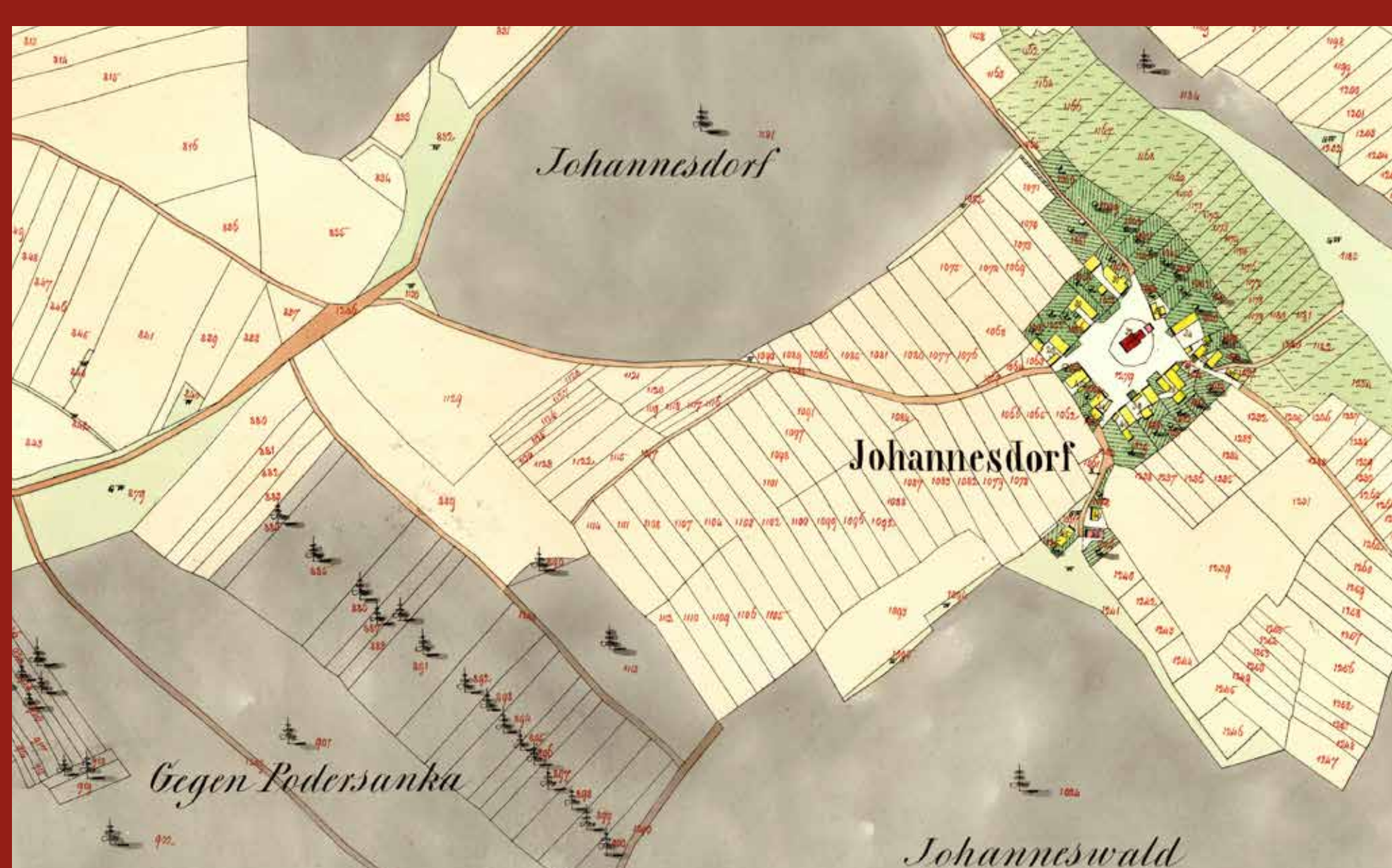

2.

1841

Ostrovec – místní část Velečina Plzeňský kraj

Původní středověká ves Ostrovec zanikla a na jejím místě byl v letech 1715–1716 založen dvůr s ovčínem, ještě před polovinou 18. století proměněný na řemeslnickou (tesařskou) vesničku Johannesdörf s pravidelným čtvercovým půdorysem návsi kolem gotického, barokně přestavěného kostelíku. V současnosti slouží osada až na výjimky rekreačním účelům.

V místě dnešní obce pravděpodobně založili ves s kostelem křížovníci s červenou hvězdou, kteří získali zdejší pozemky v roce 1296. První konkrétní zmínka o kostelu, jež byl farní, pochází z roku 1352, kdy se Ostrovec objevuje v rejstříku papežských desátků. V roce 1420 císař Zikmund zastavil ves pánům z Gutštejna, kteří ji přičlenili k rabštejnskému panství. V následujícím období se jeho majitelé často střídali, až v roce 1622 získal Ostrovec Heřman Černín z Chudenic a připojil ho k petrohradskému panství.

Během 15. století ves patrně zanikla, včetně menšího dvora s ovčínem, opět obnoveného v letech 1715–1716. I tento dvůr však zanikl a kolem starého kostelíka byla před rokem 1747 nově vysazena ves o 14 domech na pravidelném, takřka čtvercovém půdorysu. Podle zasvěcení kostela získala nový název Johannesdörf, později zjednodušeně Johannesdorf.

Vesnička je zajímavá zaměstnáním většiny obyvatel s malým pozemkovým vlastnictvím: V Ostrovci se v 9 chalupách ze 14 živilo tesařským řemeslem. Prvním bezpečně doložitelným tesařem byl Jakob Müller v čp. 11 (1747), dalšími Martin Kraupner v čp. 3 (1753) a Matěj Schiferdecker v čp. 6 (1759). Všechny zmíněné okolnosti nasvědčují tomu, že Černínové nechali v Ostrovci usadit tesaře, aby zpracovávali dřevo z lesů, které vesničku obklopovaly a prakticky uzavíraly.

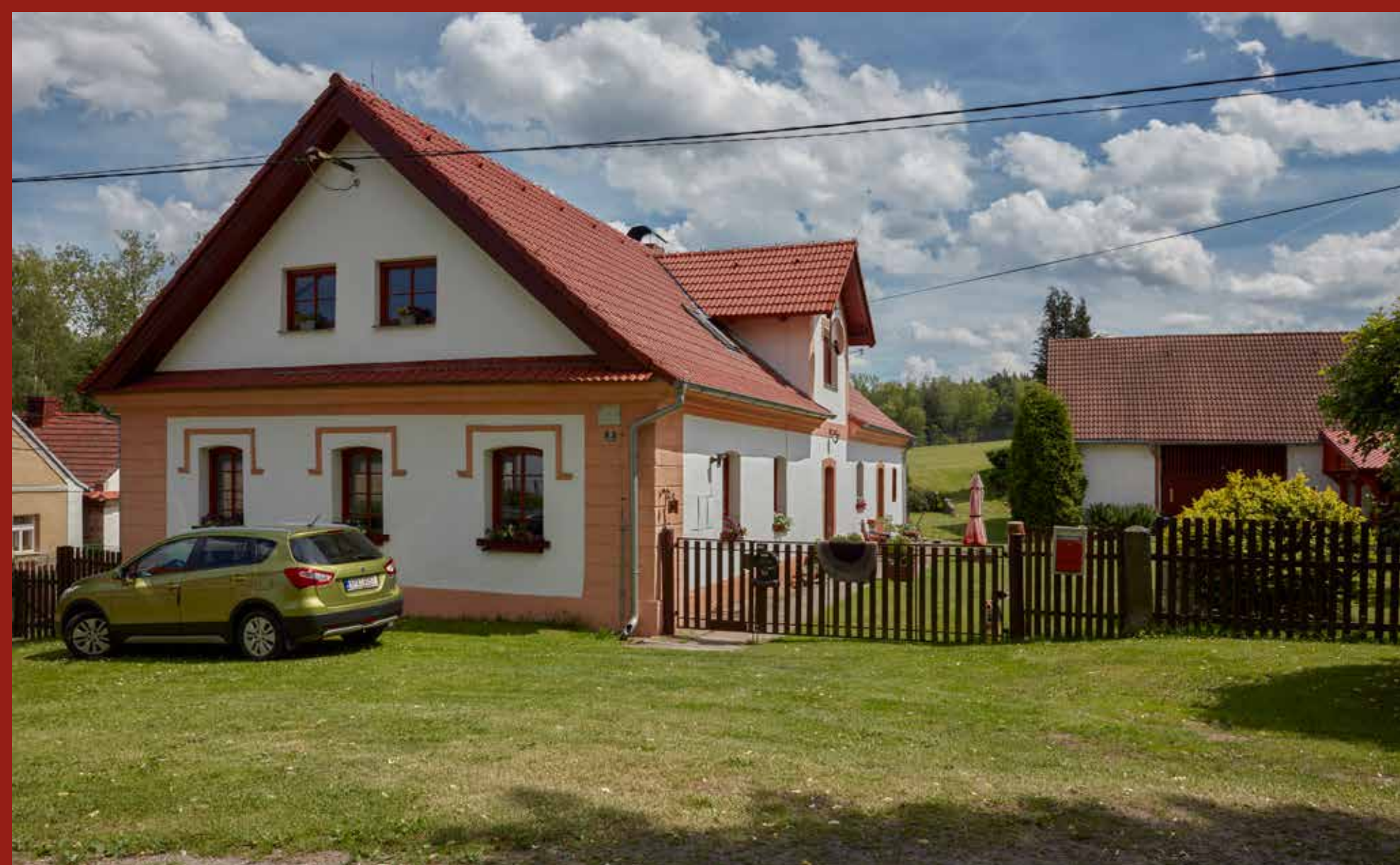
V roce 1841 zde bylo 16 domů a v následujících šedesáti letech přibýly pouze dva. Na indikační skice jsou všechny stavby s výjimkou kostela a kostnice a dále domku čp. 16, který byl zřejmě postaven později, vyznačeny jako zbudované ze spalného materiálu. Počet obyvatel v obci postupně vzrůstal, původní české osazenstvo (podle jmen zhruba polovina) se germanizovalo a další přistěhovalci byli již výhradně německé národnosti. Po odsunu německy hovořícího obyvatelstva v roce 1945 se obec pomalu měnila v rekreační oblast, v roce 2011 tu nastálo žily již jen 4 osoby.

Současná zástavba pochází z doby po požáru v roce 1878. Obci nadále vévodil kostel. Nově postavené domy již byly zděné, ale tradičně zachovávaly dispozici starších dřevěných budov. Jejich vzhled prozrazuje, že se jednalo o chudou obec – nevelké stavby jsou přízemní se sedlovými střechami a trojúhelným štítem, jako např. usedlost čp. 10 (**obr. 1**) nebo čp. 1. (**obr. 2**) V prvních desetiletích 20. století byly některé domy přestavěny, příkladem je později lehce upravené čp. 9. (**obr. 3**) Domek čp. 24 (**obr. 4**) z meziválečného období prozrazuje sílu tradice.

1.

3.

4.

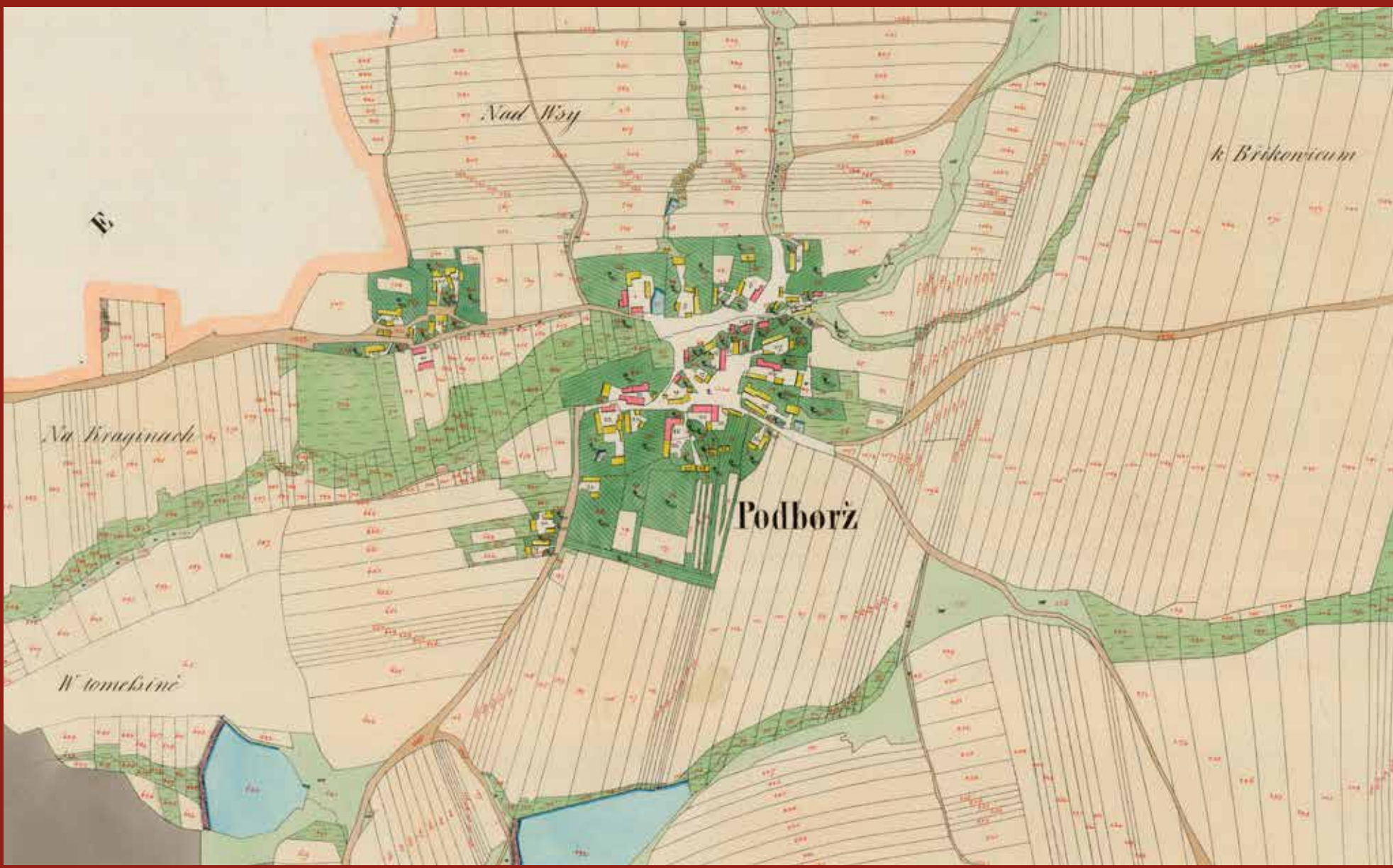

4.

1830

Podboří – místní část Opařan Jihočeský kraj

**Lánová ves původně s pravidelnou čtvercovou návší, dnes vesnice
shlukového typu vznikající kolem tří ohnisek postupně spojených do jednoho
nepravidelného celku. Obec ležící stranou hlavních komunikací a železnice
se orientovala na zemědělskou činnost, dnes s menší výrobnou zakázkového
nábytku.**

Podboří spadá pod obec Opařany v okrese Tábor, náleží k ní místní část Karlov. Až do zrušení patrimoniální správy patřila ves panství Opařany, kde byla fara i pošta, poté byla součástí milevského hejtmanství, politického okresu Bechyňe a soudního okresu Jesenice. V roce 2011 bylo ve vsi s 68 registrovanými adresami (2009) 112 stálých obyvatel.

První zmínka se váže k 17. červnu 1291, kdy Václav II. potvrdil pražskému biskupu Tobiašovi mezi jinými i Podbořie, ves tedy zřejmě patřila k majetku pražského biskupství. Poté se ocitla ve vlastnictví Bechyňských z Lažan a Čabelických ze Soutic, kteří zde údajně vystavěli tvrz. Od roku 1623 byla připojena k Opařanům a stala se tak majetkem staroměstských jezuitů. Z údajů tereziánského katastru víme, že zde bylo 14 hospodářů.

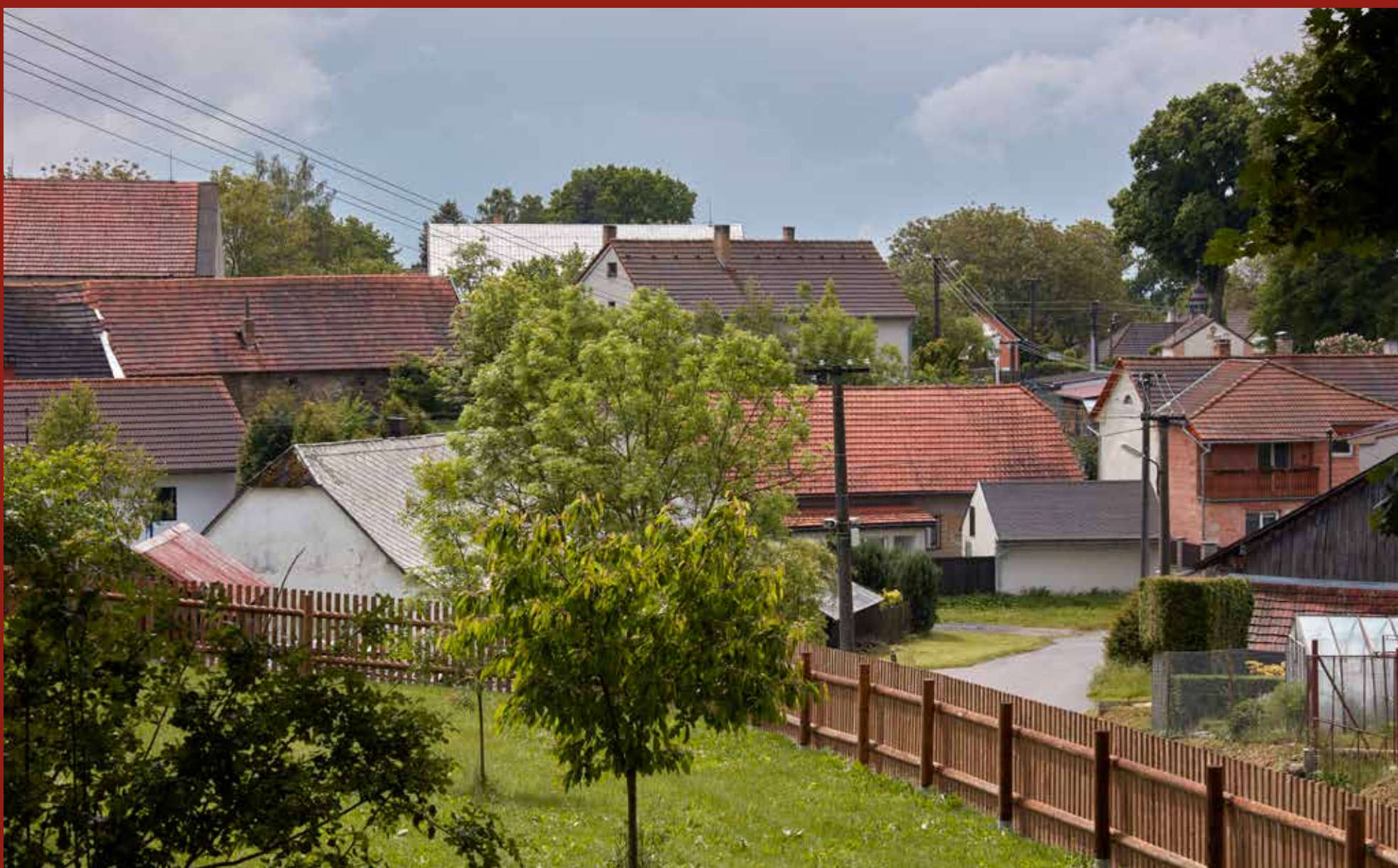
V 19. století v Podboří pozvolna stoupal počet obyvatel i domů, ke konci století ale naopak klesal a posléze kolísal. Po 2. světové válce došlo k rapidnímu úbytku obyvatel, který pokračoval i v následujících letech, jak bylo běžné u převážně zemědělských obcí mimo hlavní komunikace a ve velké vzdálenosti od průmyslových center.

Podle matrik proběhlo číslování domů v Podboří v roce 1771, ale roku 1806 byly domy přečíslovány, což znesnadňuje podrobnější poznání vývoje obce. Selské usedlosti se soustřeďovaly kolem původního jádra. Kovárna neměla pevné stanoviště, pastušku lze lokalizovat do čp. 7 (nové čp. 15), na jejímž místě byla vybudována (dnes již nefunkční) prodejna potravin. Druhé centrum tvořily nejspíše čtyři chalupy z doby před rokem 1771 situované západně od původního Podboří. Někdejší panský ovčín s ovčárnou čp. 9 ležel mimo obec a po jeho zrušení, patrně již koncem 18. století, se stal třetím centrem nazývaným Karlov.

Původní ves lze tedy identifikovat jako malou lánovou obec o dvanácti gruntech tvořících náves přibližně čtvercového půdorysu, která byla postupně po diagonále (podél potoka) zastavěna. **(obr. 1)** Domy byly původně nepochybně dřevěné, štítově orientované do návsi a tuto dispozici si uchovaly i v době, kdy dřevěné konstrukce nahradily zděné. Císařský otisk stabilního katastru z roku 1830 ukazuje již celou řadu objektů vystavěných z nespálního materiálu, zachovaly se pouze zbytky roubených konstrukcí, jako například původně patrně obytná chalupa v areálu usedlosti čp. 7. **(obr. 2)**

Většina staveb v Podboří pochází až z 2. poloviny 19. století. U čp. 33 se zachoval charakteristický výklenek pro světeckou sošku mezi okénky v trojúhelném štítu, **(obr. 3)** ve 20. letech zůstala ve štítech domů již jen dvojice okének. V 2. polovině 20. století prošla převážná část zástavby modernizací. Okna byla vyměněna za obdélné otvory s trojdílnou konstrukcí, vzácněji se dochovalo původní členění, jako např. u stavení čp. 8 (1922). Ze stejné doby je i fasáda obytného stavení čp. 40 a čp. 69. **(obr. 4)**

1.

2.

3.

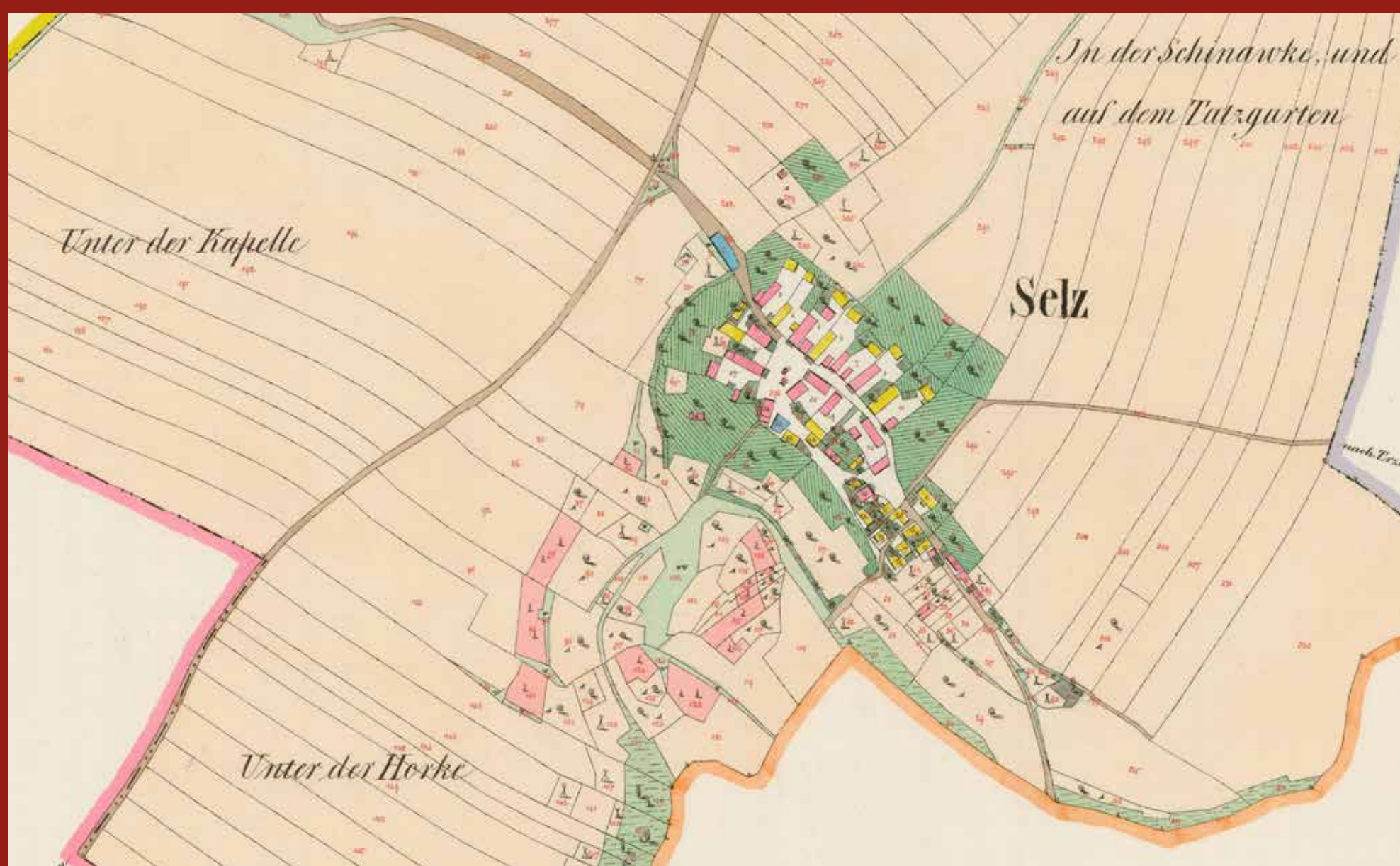

4.

1843

Sedlec – místní část Křešic Ústecký kraj

Ves se rozkládá na úrodné plošině severně od toku Labe na úpatí Českého středohoří. Jako součást encovanského panství se nacházela nejdříve v majetku premonstrátského kláštera v Chotěšově a později byla připojena k panství roudnických Lobkoviců. Ves se v průběhu 19. a 20. století příliš plošně nerozrůstala. Usedlosti byly zejména na přelomu století pouze přestavovány a upravovány a tuto podobu si z velké většiny zachovaly dodnes.

Ves Sedlec se rozkládá severně od toku Labe na úpatí Českého středohoří na náhorní úrodné rovině označované jako Sedlecká plošina. Ves je poprvé zmiňována v roce 1367 v urbáři premonstrátského kláštera v Chotěšově, v roce 1384 je uváděna jako součást encovanského panství. Od 2. poloviny 14. století držela panství prostřednictvím zástav řada šlechticů. V roce 1436 císař Zikmund zastavil tehdejší církevní majetek Janovi ze Smiřic. V roce 1489 chotěšovský klášter Encovany vyplatil, ale hned následujícího roku je zastavil třem bratrům Černínům z Chudenic, z nichž Vilém na panství pobýval. Mezi lety 1512 a 1543 se panství opět vrátilo do majetku výše zmíněného kláštera. V roce 1543 Ferdinand I. zastavil Encovany rodu Šenfeldů, roku 1563 pak byly dědičně zakoupeny Osvaldem ze Šenfeldu, který zde vytvořil centrum samostatného statku. Na počátku 17. století zdědil statek Ladislav Zejdlíc, který se aktivně zúčastnil stavovského povstání, za což byl v roce 1623 odsouzen ke ztrátě veškerého majetku. Téhož roku koupila panství Encovany jako konfiskát Polxena z Lobkovic, která Sedlec připojila ke svému roudnickému statku, jehož součástí zůstal až do zániku patrimoniální správy v roce 1848.

Během 19. století je Sedlec popisován jako ves v úrodné oblasti, jejíž bez výjimky němečtí obyvatelé pěstovali kromě běžných zemědělských plodin zejména chmel, částečně se věnovali také vinařství a ovocnářství. V roce 1801 byla za přispění občanů ve středu vsi postavena kaple. V blízkosti Sedlce byla zaznamenaná cihelna a na okraji katastru při hlavní silnici Litoměřice – Úštěk pak hostinec s kovárnou. Ves se během 19. století příliš stavebně neměnila, velká většina usedlostí byla přestavována zejména na přelomu století a posléze ve 20. a 30. letech 20. století.

Po odsunu německých obyvatel v roce 1945 Sedlec osídlili reemigrující volyňští Češi. V 2. polovině 20. století byly usedlosti a domy často pouze udržovány, takže si obec dodnes ve velké míře zachovala urbanistickou podobu zaznamenanou katastrálními mapami v 1. polovině 19. století a její zástavba zůstala téměř neporušena zásahy z 2. poloviny 20. a počátku 21. století.

Dodnes tak ve vsi nalezneme dřevěné stavby bývalých usedlostí z počátku 19. století s roubenou a hrázdnou konstrukcí, například čp. 17, **(obr. 1)** a také stavby, které byly na počátku 20. století přestavěny na zděné, ale zachovaly si část hrázdné konstrukce, příkladem může být čp. 8. **(obr. 2)** V poslední třetině 19. století vznikaly v Sedlci již zcela zděné domy, mezi něž se řadí patrová obytná budova čp. 9 **(obr. 3)** s historizující hlavní fasádou členěnou vysokým pilastrovým řádem s korintskými hlavicemi. Ve vsi se dochovaly také hospodářské stavby z konce 19. století, které svým vzhledem tvoří neopakovatelný kolorit místa, jako například kolna z roku 1898. **(obr. 4)**

1.

2.

3.

Bublava

Karlovarský kraj

Hostouň

Středočeský kraj

Jasenná

Královéhradecký kraj

Korouhev

Pardubický kraj

Močidlec – místní část Pšova

Karlovarský kraj

